

Lietuvos visuomenės požiūris į Hymanso projektus ir pasikėsinimas į Ernestą Galvanauską

Audronė Veilientienė

Kauno technologijos universitetas, K. Donelaičio g. 73, Kaunas,
el. p. audrone.veilientiene@ktu.lt

Anotacija. Straipsnyje analizuojamas Lietuvos visuomenės požiūris į Hymanso projektus, atskleidžiamos pasikėsinimo į Ernestą Galvanauską priežastys, organizatoriai ir vykdytojai; nagrinėjamos antrojo Hymanso projekto atmetimo aplinkybės, pateikiami amžininkų vertinimai.

Esminiai žodžiai: *Steigiamasis Seimas, Hymanso projektas, partijos, Ernestas Galvanauskas, pasikėsinimas.*

Abstract. The article analyses the attitude of the Lithuanian society to Hymans plans by disclosing the reasons of the organized attempt on E. Galvanauskas' life, its organizers and executors. It deals with the circumstances of the plans and evaluation of the contemporaries.

Keywords: *Constituent Assembly (Seimas), Hymans plan, political parties, Ernestas Galvanauskas, attempt.*

Įvadas

1918 m. vasario 16 d. paskelbė Nepriklausomybės aktą visų srovių Lietuvos politikai turėjo aiškų tikslą – sukurti tautinę valstybę keturiuose lietuviškose gubernijose su istorine sostine Vilniumi, tačiau siekdami šio tikslo jie susidūrė su atsikuriančios Lenkijos valstybės pretenzijomis į visas LDK žemes. Nuo 1919 m. pavasario Lenkija kariavo nepaskelbtą karą prieš Lietuvą, ne tik puldama Lietuvos kariuomenę, bet ir organizuodama POW sukilimą Kaune. Į šį konfliktą įsikišo Tautų Sąjunga, bandydama sustabdyti

karinius veiksmus, pasiūliusi plebiscitą ginčytinose vietovėse, tačiau abi valstybės dėl įvairių priežasčių atsisakė plebiscito.

1921 m. gegužės 11 d. derybų Briuselyje metu tarpininkaujant Belgijos atstovui prie Tautų Sąjungos Pauliui Hymansui Lietuvai ir Lenkijai buvo pasiūlytas projektas, pagal kurį Lietuva turėjo tapti federacine valstybe, sudaryta iš lygiateisių Vilniaus ir Kauno kantonų, valstybinės kalbos turėjo būti lenkų ir lietuvių. Užsienio politika, karo ir ekonomikos reikalai ateityje turėjo būti reguliuojami per politinį organą, išrinktą Lietuvos ir Lenkijos seimų. Lietuviai šį projektą atmetė ir tada prasidėjo nauja fazė – derybos Ženevoje, kuriose buvo pasiūlytas naujas, Lietuvai palankesnis, projektas, pagal kurį Vilniaus kraštui būtų suteikiama autonomija, tačiau Vilnius būtų Lietuvos sostine ir jame reziduotų Lietuvos valdžia. Abi valstybės – ir Lietuva, ir Lenkija – Hymanso pasiūlymą atmetė, tačiau Lietuva nesusitaikė su istorinės sostinės praradimu per visą tarpukario laikotarpį ir iki pat 1938 m. ultimatumo atsisakė užmegzti diplomatinis santykius.

Iki šiol tarpukario, sovietmečio ir emigracijos lietuvių istoriografijoje autoriai, rašę apie Lietuvos ir Lenkijos santykius, Hymanso projektus vertino neigiamai ir teigė, kad Lietuva pasielgė teisingai, atsisakydama sureguliuoti santykius su Lenkija. Vienintelis išėvijios istorikas Alfredas Erichas Sennas, tyrinėdamas Vilniaus problemą tarptautiniu aspektu, aiškino, kad Hymanso projektą reikėjo priimti, ir tvirtino, kad visuomenės nuomonė darė didelę įtaką Lietuvos užsienio politikai ir trukdė Vyriausybei daryti kompromisus sprendžiant Vilniaus problemą¹.

Šiuo metu Lietuvos istorijos moksle išpopuliarėjus alternatyviajam mąstymui, atsirado nuomonių, kad vadinamasis Hymanso projektas tuomet buvo geriausia alternatyva šiam konfliktui išspręsti, o draugiški Lietuvos ir Lenkijos santykiai galėjo turėti įtakos visos Europos likimui. Tomas Venclova savo straipsnyje *Prarasto orumo beieškant* rašė, kad „tas projektas, gal dar kiek modifikuotas, Lietuvai ir Lenkijai anuomet būtų tikras išganymas“. T. Venclovos nuomone, „jį priėmus Vilniaus klausimas būtų išnykęs, būtų užkirstas kelias Sovietų Sąjungos intrigoms, ko gero, net būtų kitaip – ir truputį sėkmingiau – pakrypęs abiejų kraštų, taigi ir visos Europos likimas 1939–1940 metais. Kad siaurakakčiai abiejose pusėse tą projektą sužlugdė, yra istorinė tragedija“².

Prof. Alfredas Bumblauskas savo straipsnyje *Lietuvos tūkstantmetis: dvi atmetos alternatyvos* atkreipė dėmesį, kad Lietuvos politinis elitas pritarė antrajam Hymanso projektui, tačiau vis dėlto projektas buvo atmestas, nors visa kritika buvo skirta pirmajam šio projekto variantui. Autoriui neaišku, iš kur Lietuvoje atsirado „antihymansininkų legionai“, tačiau šiuos nuopelnus jis priskyrė tautininkams, kuriems įtaką darė Sovietų Rusijos diplomatai³. A. Bumblauskas teigė, kad tautininkai, veikiami Sovietų Rusijos diplomatų, suorganizavo antihymansinę kampaniją, tačiau, ar jie galėjo turėti tokią įta-

¹ SENN, Alfred Erich. *The Great Powers Lithuania and Wilna question. 1920–1928*. Leiden, 1966. 104 p.

² VENCLOVA, Tomas. *Prarasto orumo beieškant. Kultūros barai*, 1997, Nr. 8–9, p. 3–8.

³ BUMBLAUSKAS, Alfredas. *Lietuvos tūkstantmetis: dvi atmetos alternatyvos*. Iš: *Lietuvos istorijos studijos* Nr. 23. Vilnius, 2009, p. 147–149.

ką? Zenonas Butkus abejojo, ar, priėmus Hymanso projektą, Lietuvoje tikrai būtų kilęs „bruzdesys“, ar juo daugiau gąsdinta, jis kurstytas?⁴

Tokie klausimai istorikams kyła todėl, kad iki šiol mažai tyrinėta to laikotarpio Lietuvos visuomenės nuomonė. Istoriografijoje daugiausia buvo analizuojamas Lietuvos ir Lenkijos santykių kontekstas (Regina Žepkaitė⁵, Piotras Losovskis (*P. Losowski*)⁶, Pranas Čepėnas⁷) ir žymių Lietuvos politikų asmenybių veikla (Aldona Gaigalaitė⁸, Gediminas Ilgūnas⁹). Paskutiniu metu Lietuvoje, padaugėjęs konferencijų, kuriose dalyvavo lenkų istorikai, tapo populiarios „praleistų galimybių“ temos. Federalizacijos idėjų raidą Lietuvoje tyrinėjo lenkų istorikas Krzysztofą Buchovskis¹⁰, kuris kartu atskleidė ir lenkų tautinės bendrijos nuotakas Lietuvoje, ir Z. Butkus¹¹, kuris taip pat analizavo kai kurių Lietuvos visuomenės veikėjų ir politikų požiūrį į federaciją ar konfederaciją su Lenkija. Tyrimą, kurio objektas buvo Lietuvos visuomenės nuomonė apie santykius su Lenkija, paskelbė Audrius Abromaitis¹², tačiau jo straipsnyje aprašyti tik kai kurie visuomenės požiūrio į Hymanso projektą epizodai. Pasikėsinimo į E. Galvanauską tema iki šiol nesulaukė istorikų dėmesio, todėl šis tyrimas bus aktualus.

Ar Lietuva galėjo priimti Hymanso projektą? Kas lėmė, kad buvo atsisakyta Tautų Sąjungos pasiūlymo? Šio straipsnio tikslas – atskleisti tarpukario Lietuvos visuomenės nuomonę apie Hymanso projektą ir, remiantis naujais šaltiniais, išaiškinti pasikėsinimo į delegacijos vadovą Ernestą Galvanauską organizatorius ir vykdytojus.

Pagrindiniai šaltiniai, tyrinėjant šią tematiką, buvo Lietuvos pasiuntinių konferencijos protokolai, esantys Lietuvos centrinio valstybės archyvo Užsienio reikalų ministerijos fonde (f. 387), Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos ir Lietuvos valstiečių sąjungos frakcijos protokolai, saugomi Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraš-

⁴ BUTKUS, Zenonas. Federalizmo idėjų recepcija Lietuvoje 1918–1922 metais. Iš: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*. Sudarė A. Bumblauskas, G. Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009. 220 p.

⁵ ŽEPKAITĖ, Regina. *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.* Vilnius: Mokslas, 1980; ŽEPKAITĖ, Regina. *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922)*. Vilnius: Mokslas, 1973; ŽEPKAITĖ, Regina. Buržuazinės partijos kai kurių užsienio politikos klausimų požiūriu. Iš: *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*. Vilnius, 1978, p. 198–222.

⁶ ŁOSSOWSKI, Piotr. *Stosunki polsko–litewskie 1921–1939*. Warszawa, 1997.

⁷ ČEPĖNAS, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija, t. 2*. Vilnius, 1992.

⁸ GAIGALAITĖ, Aldona. Dr. Juozo Purickio veikla siekiant Lietuvos tarptautinio pripažinimo. Iš: *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*. Kaunas: Šviesa, 1999; GAIGALAITĖ, Aldona; ŽEIMANTIENĖ, Jūratė. *Juozas Purickis–Vygandas*. Vilnius: Vilniaus knyga, 2004.

⁹ ILGŪNAS, Gediminas. *Kazys Grinius*. Vilnius: Pradai, 2000.

¹⁰ BUCHOWSKI, Krzysztof. Realizuojant federacijos idėją. *Darbai ir dienos*, Nr. 40, 2004, p. 129–136; BUCHOWSKI, Krzysztof. Polacy w sejmach litewskich 1920–1927. *Studia z dziejow Rosji i Europy Srodkowo–Wschodniej, t. XXXII*. Warszawa, 1997, s. 71–85.

¹¹ BUTKUS, Zenonas. Federalizmo idėjų recepcija Lietuvoje 1918–1922 metais. Iš: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*. Sudarė A. Bumblauskas, G. Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 213–223.

¹² ABROMAITIS, Audrius. Kaip kito požiūris į Lenkiją. Lietuvos viešojo nuomonė 1920–1923 metais. *Darbai ir dienos*, 2004, t. 40, p. 213–225.

čių skyriuje (f. 199). Vertingos informacijos atskleidė Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje esantys Zigmo Toliušio (f. 87) atsiminimai, kuriuose jis atskleidė Lietuvos šaulių sąjungos narių vaidmenį vykdant pasikėsinimą į E. Galvanauską. Pirmą kartą istoriografijoje panaudoti Vytauto Gravrogko¹³, Prano Šemetos vaikaitės¹⁴ ir brolių Petruškevičių¹⁵ atsiminimai padėjo nustatyti pasikėsinimo organizatorių ir vykdytojų grupę.

Daugiausia informacijos rasta Steigiamojo Seimo stenogramose ir 1921 m. periodiniuose leidiniuose: valstybės laikraštyje *Lietuva*, krikščionių demokratų laikraščiuose *Laisvė* ir *Tėvynės sargas*, Lietuvos šaulių sąjungos laikraštyje *Trinitas*, Tautos pažangos partijos laikraščiuose ir kt. Daugiausia dėmesio Hymanso projektams skyrė oficiozas *Lietuva* ir Tautos pažangos partijos laikraščiai. Juose buvo spausdinamos rezolucijos, nukreiptos prieš projektą, priimtose valsčių ir miestelių mitinguose bei įvairių organizacijų susirinkimuose. Kadangi Lietuvoje neišliko Seimo archyvo, informacija to laikotarpio laikraščiuose yra beveik vienintelis šaltinis, padedantis sužinoti visuomenės nuomonę. Tačiau ši informacija nėra išsami – ne visada galima nustatyti tikslų protestuotojų skaičių, nes dažniausiai buvo spausdinami tik įdomesni rezolucijų tekstai, o kita informacija dėl vietos stokos pateikiama labai glaustai. Žinutėse, kurios buvo skelbiamos po rubrikomis *Piliečių balsai* ar *Piliečių protestai*, paprastai buvo nurodoma susirinkimo data ir vietovė, kurioje priimta rezolucija prieš Hymanso projektą, tačiau ne visada pateikiamas susirinkimo dalyvių skaičius, nurodomi organizatoriai, skelbiamas visas rezolucijos tekstas.

Svarbių detalių nagrinėjant šią temą rasta amžininkų Petro Klimo¹⁶, Mykolo Romerio¹⁷, Rapolo Skipičio¹⁸, Vaclovo Sidzikausko¹⁹ atsiminimuose, kuriuose pateikta autorių nuomonė apie Hymanso projektus ir aprašytos tuo metu vyravusios nuotaikos. Ypač daug faktinės informacijos yra M. Romerio dienoraščiuose, nes autorius tuo metu buvo Rytų Lietuvos komisijos narys ir, be to, buvo asmeniškai suinteresuotas, kad Lietuva ir Lenkija susitaikytų. Jis sekė įvykius ir apie daug ką žinojo „iš pirmų lūpų“, t. y. iš Vyriausybės ir Seimo narių. M. Romeris pateikė ne tik savo požiūrį, bet ir Vyriausybės bei Seimo narių, Lietuvos tautinių bendrijų požiūrį į Hymanso pasiūlymus. Nemažai informacijos apie Hymanso projekto svarstymus yra Gedimino Galvos knygoje²⁰, kurioje autorius publi-

¹³ GRAVROGKAS, Vytautas. Atsiminimai, 2015 (garso įrašas). *Antono von Gravrocko asmeninis archyvas*.

¹⁴ ŽADEIKYTĖ, Rita. Lietuvaitės dukra ieško senelio giminės. *Šiaulių kraštas*, 2013, gegužės 30 [žiūrėta 2017 06 14]. Prieiga per internetą: <<http://www.skrastas.lt/?data=2013-06-04&rub=1141817778&id=1369840088>>.

¹⁵ PETRUŠKEVIČIAI, Antanas, Stasys, Vincas, Andrius, Juozas. I ir II pasaulinio karo metų pergyventi prisiminimai. 2005. *Dainos Kemeraitienės asmeninis archyvas*.

¹⁶ KLIMAS, Petras. *Iš mano atsiminimų*. Vilnius, 1990.

¹⁷ ROMERIS, Mykolas. *Dienoraštis. 1921 m. sausio 13-oji – lapkričio 7-oji*. Sudarytojas R. Miknys. Vilnius: Versus Aureus, 2012; ROMERIS, Mykolas. *Dienoraštis. 1921 m. lapkričio 8-oji – 1922 m. birželio 15-oji*. Sudarytojas R. Miknys. Vilnius: Versus Aureus, 2013.

¹⁸ SKIPITIS, Rapolas. *Nepriklausomą Lietuvą statant. Atsiminimai*. Chicago, 1961.

¹⁹ SIDZIKAUSKAS, Vaclovas. Steigiamasis Seimas ir Lietuvos tarptautinės problemos. *Tėvynės sargas*, 1970, Nr. 1, p. 58–67.

²⁰ GALVA, Gediminas. *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*. Čikaga, 1982.

kavo savo brolio, Ministro Pirmininko, užsienio reikalų ministro ir ilgamečio diplomato Ernesto Galvanausko atsiminimus.

Lietuvos ir Lenkijos seimų narių požiūris į Hymanso projektus atskleistas anksčiau *Istorijos* 76 tome publikuotame straipsnyje²¹, todėl šiame straipsnyje šios temos plačiau nenagrinėsime.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti Lietuvos visuomenės požiūrį į Hymanso projektus, atskleisti pasikėsinimo į Ernestą Galvanauską priežastis, organizatorius ir vykdytojus.

1. Lietuvos visuomenės reakcija į pirmąjį Hymanso projektą

Lietuvos derybos su Lenkija, tarpininkaujant P. Hymansui, ir vėliau pasiūlyti projektai Lietuvoje sukėlė didelį nerimą, o vėliau – ir protestų mitingus. Lietuvos delegacija ir Vyriausybė buvo įtarinėjamos priėmusios šį projektą. Tuos įtarimus skatino Lietuvos Vyriausybės ir Seimo vadovybės laikysena, nes visuomenė buvo informuojama dozuojant informaciją.

Tautos pažangos partijos lyderiai atidžiai sekė naujienas iš Briuselio ir laikraštyje *Lietuvos balsas* publikavo straipsnius, kuriuose kaltino Lietuvos delegaciją nuolaidumu Lenkijai, o užsienio reikalų ministrą Juozą Purickį – nekompetencija, gąsdino pavojumi nepriklausomybei, laikraštyje buvo spausdinamos protesto rezoliucijos prieš Hymanso projektus. 1921 m. balandžio 28 d. Antanas Smetona laikraščio vedamajame J. Purickį kritikavo už tai, kad, vykstant deryboms Briuselyje, jis duodamas interviu pažadėjo Vilniaus kraštui suteikti autonomiją. A. Smetonos nuomone, autonomijos suteikimas yra valstybės vidaus reikalas, o dabar šis neatsargus pažadas suteiks Tautų Sąjungai ir Lenkijai teisę kontroliuoti, kokia autonomija bus suteikta²². A. Smetona rašė, kad autonomijos reikalavo ne Vilniaus gyventojai, bet okupantė Lenkija, o kadangi Vilnius yra Lietuvos sostinė, šio pažado ištesėti neįmanoma, neatsisakius sostinės, o kartu ir nepriklausomybės. Kitame straipsnyje *Ar galima ir reikalinga Vilniui autonomija* A. Smetona įrodinėjo, kad autonomija Vilniui nereikalinga nei administraciniu, nei etnografiniu požiūriais. Pagal buvusį administracinį suskirstymą Vilniaus gubernija buvo priskirta lietuviškoms gubernijoms, o Vilnių kaip sostinę reikėtų išskirti iš autonominės teritorijos, kaip Vašingtonas buvo išskirtas iš Vašingtono valstijos teritorijos, tuomet autonomijos suteikimas nereikalingas, nes dauguma lenkų likti už autonominės teritorijos ribų²³.

1921 m. gegužės 31 d. A. Smetona *Lietuvos balse* rašė, kad Lietuvos valdžia apie pirmąjį Hymanso projektą žinojo jau 1921 m. gegužės 23 d. Hymanso siūlymą jis pavadino

²¹ VEILENTIENĖ, Audronė. Nepriklausomybė ar unija? Steigiamojo Seimo požiūris į santykius su Lenkija. *Istorija*, 2011, t. 76, p. 30–38.

²² A. Sm. [SMETONA, Antanas]. Neatsargus pažadas. *Lietuvos balsas*, 1921, balandžio 28, Nr. 4, p. 1.

²³ A. Sm. [SMETONA, Antanas]. Ar galima ir reikalinga Vilniui autonomija, 1921, kovo 3, Nr. 6, p. 1.

„ne federacija, bet inkorporacija“²⁴. Jo nuomone, projektas eina toliau nei Liublino unija, nes suskaldo Lietuvą į dvi dalis ir įveda privalomą lenkų kalbą, tokiu būdu Lietuva taptų Lenkijos dalimi. A. Smetona pasiūlė Vyriausybei atsistatydinti, jei ji sutiko su tuo projektu, o derybas nutraukti ir ieškoti kitos išeities. Petras Vileišis teigė, kad Lenkija turi atsilyginti Lietuvai už padarytą žalą, o Tautų Sąjunga, siekdama išspręsti Lietuvos ir Lenkijos ginčą, turėtų paimti Liublino unijos aktą ir atiduoti lietuviams visą tą žemę, kuri, anot jo, priklausė Lietuvai²⁵. Jis rašė, kad Lenkija aiškina, kad tai pasenęs dokumentas, bet, siekdama gauti Sileziją, ji naudojo dar senesnius dokumentus. P. Vileišis siūlė naudoti ne tautų apsisprendimo principą, bet istorinę teisę.

Hymanso projektas buvo svarstomas Lietuvos krikščionių demokratų partijos Centro komiteto posėdžiuose. M. Krupavičiui pasiūlius Centro komitetas 1921 m. birželio 14 d. nutarė slapta instrukcija paskatinti partijos organizacijas protestuoti prieš Hymanso projektą, tačiau viešai rėmė Vyriausybės poziciją²⁶.

Birželio 19 d. naktį įvyko pasikėsinimas į užsienio reikalų ministrą J. Purickį. Pistoletu buvo šauta pro ministro miegamojo langą. Kulka pataikė į sieną ties miegančio J. Purickio krūtine. Nusikaltėlis pabėgo per sodą, o lauke buvo rasta popieriaus skiautė su nupiešta kaukole²⁷. Policija pradėjo tyrimą, traktuodama pasikėsinimą kaip politinį nusikaltimą. Buvęs vidaus reikalų ministras Rapolas Skipitis atsiminimuose rašė:

„Dideli patriotai ir maži politikai, kurie vadovavosi ne protu, o jausmais, spręsdami didelius politinius klausimus, įžiūrėjo, kad Lietuva ant prarajos krašto, o toji praraja – tai Lenkija. Tie politikai sudarė Lietuvos gelbėjimo komitetą, kuris organizavo antilenkiškus susirinkimus, rašė grasinančius laiškus žymesniems asmenims ir nutarė Galvanauską ir Purickį pašalinti iš gyvųjų tarpo.“²⁸

Visuomenėje sklandė ir gandai, kad pasikėsinimą suorganizavo nuo valdžios nutumtas Augustinas Voldemaras, tačiau tokiems gandams nebuvo pagrindo, nes A. Voldemaro „priešiškumas“ pasireiškėdavo užsienio politikos kritika laikraščio puslapiuose ir susirinkimuose²⁹. Panašu, kad J. Purickį tik norėta pagąsdinti. Tai galima spręsti iš sode palikto piešinio su kaukole, perspėjančio, kas laukia Hymanso projekto šalininkų.

Visuomenės susidomėjimas ir pasipiktinimas projektu buvo didžiulis. Birželio ir liepos mėnesiais Lietuvoje vyko masiniai susirinkimai ir mitingai, kuriuose buvo svarstomi Hymanso pasiūlymai ir priimamos rezoliucijos, reikalaujančios nepriimti Hymanso projekto ir ginti Lietuvos nepriklausomybę. Šiuos mitingus organizavo karo su L. Želigovskio kariuomene metu įkurto Vyriausiojo Lietuvos gynimo komiteto sky-

²⁴ A. Sm. [SMETONA, Antanas]. Sutiko ar nesutiko? *Lietuvos balsas*, 1921, gegužės 31, Nr. 16, p. 1.

²⁵ VILEIŠIS, Petras. Suom cuique – kiekvienam kas jo. *Lietuvos balsas*, 1921, gegužės 31, Nr. 16, p. 2.

²⁶ Hymanso projektas vyriausiuose kr. d. p. organuose. *Krikščionis demokratas*, 1928, Nr. 1–2, p. 6–8.

²⁷ Norėjo nušauti Užs. Reik. Ministerį. *Lietuvos balsas*, 1921, birželio 21, Nr. 25, p. 2.

²⁸ SKIPITIS, Rapolas. *Nepriklausomą Lietuvą statant. Atsiminimai*. Chicago, 1961, p. 315–316.

²⁹ GAIGALAITĖ, Aldona; ŽEIMANTIENĖ, Jūratė. *Juožas Purickis-Vygandas*. Vilnius: Vilniaus knyga, 2004. 48 p.

riai, Lietuvos šaulių sąjungos nariai, politinių partijų atstovai, naujai išrinktos miestų ir valsčių tarybos, įvairios organizacijos.

Birželio 21 d. protesto manifestacijoje Alytuje, kurioje dalyvavo 5 000 žmonių, buvo priimta rezoliucija, kurioje rašoma, kad Lietuva pavargusi nuo karo, tačiau Hymanso projektas yra nepriimtinas, nes didelė Lietuvos teritorijos dalis (Gardinas, dalis Suvalkijos) atitenka Lenkijai. Alytiškių nuomone, Vilnius, Gardinas, Punkskas ir Seinai turi priklausyti Lietuvai, be to, manifestacijos dalyviai išreiškė protestą prieš Lietuvos padalijimą į kantonus, nes tai užkirstų kelią šalies ekonominiam, kultūriniam ir politiniam vystymuisi. Manifestacijos dalyviai nutarė reikalauti iš Lietuvos Vyriausybės, kad nesutiktų su Hymanso projektu ir nepasirašytų jokių unijų ar konvencijų³⁰. Susirinkimo dalyvių vardu pasirašė kunigai Jonas Stankevičius ir Pranas Baltrušaitis. Birželio 26 d. 4 000 Šeduvos miestelio ir valsčiaus gyventojų priėmė rezoliuciją, kurioje išreiškė protestą prieš bandymą susieti Lietuvą artimais ryšiais su Lenkija, prieš norą sudaryti atskirą Vilniaus kantoną, prieš viską, kas siaurina Lietuvos nepriklausomybę³¹. Birželio 26 d. prieš Hymanso projektą protestavo Vilkyškių (Kaišiadorių apskr.) ir Linkuvos valsčiaus piliečiai³².

Tą pačią dieną prieš Hymanso projektą pasisakė Leliūnų valsčiaus gyventojai, birželio 29 d. – Subačiaus miestelio ir apylinkės gyventojai, liepos 1 d. – Kruopių valsčiaus taryba. Protestus taip pat atsiuntė Adomynės (Panevėžio apskr.) piliečiai, Anykščių valsčiaus taryba, Marijampolės krikščionių demokratų partijos skyrius, Oniškės gyventojai, Pakruojo miestelio (Šiaulių apskr.), Užvenčio ir gretimųjų valsčių gyventojai, Vilučių sodžiaus (Užpalių valsčius) ūkininkai žemdirbiai, Biržų gyventojai³³. Protestuotojai reikalavo, kad Vyriausybė gintų Lietuvos interesus ir nenuolaidžiautų lenkams.

Liepos 1 d. protesto rezoliuciją priėmė Kruopių valsčiaus taryba³⁴. Tą pačią dieną protesto pareiškimą pasirašė Siesikų valsčiaus krikščionys demokratai, Darbo federacijos nariai ir pavasarininkai. Pareiškime teigiama, kad Lietuvos gyventojų nusistatymas – „tautiška, nepriklausoma ir nedalinama Lietuva su sostine Vilnium“³⁵. Protesto pareiškimą priėmė ir 5 000 Utenos apylinkių gyventojų, kurie pareiškime pareiškė, kad Prancūzijos ir Belgijos politika yra neteisinga Lietuvos atžvilgiu ir sukuria naujus Balkanus Rytų Europoje.

Liepos 3 d. įvyko viešas Kietaviškių miestelio (Trakų apskr.) gyventojų susirinkimas, kuriame buvo priimta protesto rezoliucija. Joje aiškinama, kad Trakai ir Vilnius – tai senosios Lietuvos sostinės, kur skambėjo lietuvių kalba ir ilsisi jas nuo priešų gynusių didvyrių kūnai³⁶, taip pat rašoma, kad į lenkišką Vilniaus kantoną turi būti įterptos

³⁰ Piliečių balsai. Alytaus miesto ir apylinkės gyventojų viešojo susirinkimo birželio 21 d. 1921 m. nutarimai. *Lietuva*, 1921, liepos 20, Nr. 158, p. 3.

³¹ Lietuvos gyvenimas. Žmonių protestai prieš Hymanso pasiūlymus. *Lietuvos balsas*, 1921, liepos 5–6, Nr. 31, p. 3.

³² Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, liepos 30, Nr. 167, p. 3.

³³ Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, liepos 29, Nr. 166, p. 3.

³⁴ Lietuvos žinios. Žmonių protestai. *Lietuvos balsas*, 1921, liepos 14–15, Nr. 35, p. 3.

³⁵ Lietuvos gyvenimas. Protestai. *Lietuvos balsas*, 1921, liepos 19–20, Nr. 37, p. 3.

³⁶ Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, liepos 28, Nr. 165, p. 3.

lietuviškos Švenčionių, Vilniaus, Lydos ir Trakų žemės, o lietuviškos Punsko ir Seinų apskritys – atiduotos lenkams, ir klausiama, kodėl Belgijoje nėra dviejų kantonų, nors ten gyvena dviejų tautų atstovai.

1921 m. liepos 6 d. Seimo 114-ajame posėdyje po E. Galvanausko pranešimo apie Briuselio derybas Ministras Pirmininkas Kazys Grinius perskaitė Steigiamojo Seimo Lenkų frakcijos skundą Tautų Sąjungai dėl „pavojaus lenkų gyvenimui Lietuvoje“, neteisingų Steigiamojo Seimo rinkimų ir t. t. Skundas, adresuotas Tautų Sąjungai ir Lietuvos užsienio reikalų ministrui, buvo parašytas 1921 m. birželio 19 d., vykstant deryboms³⁷. Visos Seimo frakcijos nepritarė tokiam Lenkų frakcijos žingsniui. Diskusijų metu įvyko incidentas – Seimo nariai lietuviai, įžeisti lenkų atstovų replikų, juos puolė, bet buvo sustabdyti kitų Seimo narių. Lenkų frakcijos narys Antanas Snelevskis buvo pargriautas, į Bronislovą Liausą paleista kėdė. Lenkų frakcijos skundas dar labiau sustiprino nepasitikėjimą lenkų tautine mažuma. K. Buchowskis rašė, kad Lenkų frakcijos skundas buvo inspiruotas Lenkijos užsienio reikalų ministerijos³⁸.

Liepos 7 d. pirmajame posėdyje naujai išrinkta Krekenavos valsčiaus taryba priėmė rezoliuciją, kurioje buvo teigiama, kad jai nusibodo nuolatinės bergždžios derybos su Lenkija, nes dėl Lenkijos imperializmo jos prie gero neprivedė, o Lietuvos valdžios nuolaidumas žemina tautos garbę; protestuojama prieš bet kokias federacijas ir Lietuvos dalijimą į kantonus; stebimasi, kad Tautų Sąjunga ir Antantė atidėlioja Lietuvos pripažinimą ir siūlo nelygias derybas su Lenkija. Taryba pareikalavo iš Vyriausybės daugiau griežtumo ir pasitikėjimo, ginant Lietuvos nepriklausomybę, ir pasižadėjo visokeriopaipai ginti tokią Vyriausybę ir tėvynę³⁹.

Liepos 9 d. susirinkime, kurį Kaune, Karių klube, sušaukė Moterų komitetas Tėvynei ginti, buvo priimtos rezoliucijos prieš Lietuvos padalijimą į kantonus ir artimus ryšius su Lenkija⁴⁰. Komitetas atstovavo visoms Kauno moterų organizacijoms: Lietuvos moterų katalikių draugijai, Moterų globos komitetui, Zitiečių draugijai, moterų žydžių organizacijai, nepartinių atstovėms.

Liepos 10 d. Kaune, Rotušės aikštėje, įvyko didžiulė demonstracija už Lietuvos nepriklausomybę ir prieš Tautų Sąjungos pasiūlymą, kurioje dalyvavo apie 9 000 žmonių. Kalbėjo Seimo Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos ir Lietuvos valstiečių sąjungos nariai Kazys Kupčiūnas ir Petras Ruseckas bei Krikščionių demokratų bloko Lietuvos darbo federacijos frakcijos atstovas Viktoras Beržinskas. Mitinge buvo priimta rezoliucija, kuria buvo reikalaujama atmesti Tautų Sąjungos rezoliuciją. Ją pasirašė visų organizacijų atstovai, o minia, lydima orkestro, nuvyko prie prezidentūros, kur perskaitė ir įteikė rezoliuciją Steigiamojo Seimo pirmininkui, einančiam Prezidento pareigas,

³⁷ 1921 07 06 I sesijos 114 posėdis. *Steigiamojo Seimo darbai*. Kaunas, 1920–1922.

³⁸ BUCHOWSKI, Krzysztof. Polacy w sejmach litewskich 1920–1927. *Studia z dziejow Rosji i Europy Srodkowo-Wschodniej*, t. XXXII. Warszawa, 1997, s. 76.

³⁹ Lietuvos gyvenimas. Krekenavos valsčiaus tarybos protestas. *Lietuvos balsas*, 1921, liepos 12–13, Nr. 34, p. 3.

⁴⁰ Protestai prieš Hymanso pasiūlymus. *Lietuvos balsas*, 1921, liepos 16–17, Nr. 36, p. 3.

Aleksandrui Stulginskiui, paskui demonstrantai nuvyko prie Vyriausybės rūmų ir įteikė rezoliuciją Ministrui Pirmininkui Kaziui Griniui⁴¹. Valstybės vadovai A. Stulginskis ir K. Grinius pažadėjo klausyti tautos ir nepriimti tokių sąlygų, kurios varžytų Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę. Tą pačią dieną protesto rezoliuciją priėmė didelio mitingo Joniškyje dalyviai⁴².

Liepos 10 d. taip pat buvo išspausdintas Seimo sukurto VLGK atsišaukimas į visuomenę, kuriame buvo rašoma: „Šalin unija su lenkais, šalin federacija, šalin padalinimas Lietuvos į kantonus!“⁴³ Atsišaukimą pasirašė komiteto pirmininkas Mykolas Sleževičius, vicepirmininkas Mykolas Krupavičius, išdininkas Oskaras Biuchleris, sekretorius Petras Ruseckas, nariai kun. Juozas Vailokaitis, Nachmanas Rachmilevičius (visi jie – Seimo nariai), Lietuvos šaulių sąjungos vadas Vladas Putvinskis, Krašto apsaugos ministerijos atstovas mjr. Jurgis Byla ir baltarusių atstovas Vsevolodas Bojevas.

Liepos 13 d. protesto rezoliucijas Vyriausybei ir Seimui išsiuntė Palangos valsčiaus ir Biržų (Pasvalio apskr.) gyventojai⁴⁴. Liepos 16 d. 2 000 Skriaudžių parapijos gyventojų susirinkime buvo priimta rezoliucija, kurioje buvo rašoma, kad jie nepripažins Lietuvos nepriklausomybę varžančių ryšių, unijų ar federacijų, kad jie nenori, jog jų sūnūs lietuvių kraują dėl Lenkijos imperialistinių siekių, taip pat jie nenori nešti Lenkijos skolų naštos, kurias jie padarė kariaudami su savo kaimynais⁴⁵.

Liepos 16–17 d. *Lietuvos balse* buvo išspausdintas Žemdirbių sąjungos centro valdybos protestas prieš Vyriausybės ir Steigiamojo Seimo politiką, nes jie, pritardami Hymanso projektui, eina prieš tautos valią ir veda Lietuvą į nepriklausomybės praradimą⁴⁶. Liepos 17 d. Vilkaviškyje vykusiame Suvalkijos žemdirbių suvažiavime dalyvavę A. Smetona ir A. Voldemaras nušvietė Lietuvos užsienio politiką, aštriai kritikavo Vyriausybės ir Seimo politiką. Suvažiavime dalyvavę Seimo nariai Jonas Valaitis ir Jonas Krikščiūnas bandė ginti Seimą, tačiau nesugebėjo atremti Tautos pažangos lyderių argumentų⁴⁷. Suvažiavime buvo priimtas pareiškimas, kuriame Lietuvos valdžia kaltinama sulaužiusi Lietuvos konstituciją, o Steigiamasis Seimas – nesugebėjimu organizuoti valstybės darbą, todėl žemdirbiai siūlė paleisti Steigiamąjį Seimą ir daryti naujus rinkimus. Tautos pažangos lyderiai važinėjo po Lietuvą, kurdami Žemdirbių sąjungos skyrius, todėl žemdirbių susirinkimuose priimamos rezoliucijos išsiskyrė aštria Vyriausybės ir Seimo kritika, tačiau šiuose susirinkimuose dalyvaudavo keli šimtai žmonių, todėl pagrindinio vaidmens antihymansinėje kampanijoje negalėjo atlikti.

⁴¹ Dar dėl Ženevos rezoliucijos. Didelis mitingas – demonstracija Kaune. *Lietuva*, 1921, liepos 12, Nr. 151, p. 1, 3.

⁴² Lietuvos žinios. Žmonių protestai. *Lietuvos balsas*, 1921, liepos 14–15, Nr. 35, p. 3; Lietuvos piliečių protesto balsai. Mitingas-demonstracija Kaune. *Trimitas*, 1921, liepos 16, Nr. 27, p. 2–4.

⁴³ Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, liepos 10, Nr. 150, p. 3.

⁴⁴ Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, liepos 30, Nr. 167, p. 3.

⁴⁵ Piliečių balsai. Skriaudžių parap. Rezoliucija. *Lietuva*, 1921, liepos 21, Nr. 159, p. 3.

⁴⁶ Žemdirbių balsas. *Lietuvos balsas*, 1921, liepos 16–17, Nr. 36, p. 3.

⁴⁷ Žemdirbių suvažiavimas. *Lietuvos balsas*, 1921, liepos 19–20, Nr. 37, p. 2.

Liepos 17 d. nuvilnijo protestai Seinų neokupuotoje dalyje: Lazdijuose, Šventežeryje, Būdvietyje, Veisiejuose, Kūčiūnuose, Darsūniškio, Kruonio ir Kalvių parapijose, Žašliuose, Rudaminoje ir kitur. Rudaminoje vykusiame mitinge, kuriame dalyvavo 3 000 žmonių, buvo priimta rezoliucija, kurioje rašoma: „<...> griežčiausiai protestuojame prieš tokį Tautų Sąjungos Tarybos pasikėsinimą ir pareiškiame visam pasauliui, kad mes nenorime jokių artimų ryšių, jokių jungtvių, jokių federacijų ir jokių unijų su barbarais lenkais turėti. Mes norime būti laisvi ir nepriklausomi.“⁴⁸ Pareiškimą pasirašė Krikščionių darbininkų profesinės sąjungos, Lietuvos šaulių sąjungos Rudaminos būrio, Lietuvos gynimo komiteto, Žydų bendruomenės tarybos ir Ūkininkų sąjungos atstovai.

Liepos 17 d. prieš Hymanso projektą protestavo ir grąžinti Seinus reikalavo Lazdijų valsčiaus gyventojai. Liepos 18 d. prieš Hymanso projektą protestavo ir iš lenkų jungo išvaduoti prašė Seinų miesto gyventojai. Seinų apskrities žydų bendruomenės atstovai, liepos 21 d. susirinkę Lazdijuose, pareiškė protestą prieš Tautų Sąjungos pasiūlymą, kuris, jų nuomone, pažeidžia Lietuvos suverenumą ir siaurina jos nepriklausomybę. Žydų atstovai deklaravo, kad myli Lietuvą, prijaucia lietuvių tautai ir nenori Lenkijos įtakos Lietuvoje, nes čia žydai ir kitos tautinės mažumos naudojasi visomis teisėmis, o Lenkijoje mato didesnę spaudą negu carinėje Rusijoje. Pareiškime, kurį pasirašė 60 atstovų, taip pat buvo reikalaujama grąžinti Lietuvos sostinę Vilnių ir Seinų apskrities centrą Seinus⁴⁹.

Liepos 23 d. Lietuvos šaulių sąjungos laikraštyje *Trimitas* buvo išspausdinti Kietaviškių (Trakų apskr.), Žemaitkiemio, Klovainių (Šiaulių apskr.), Kretingos gyventojų pareiškimai, kuriuose buvo pareiškiamas protestas prieš Seinų ir Punsko priskyrimą Lenkijai, Vilniaus kantono sukūrimą, Lenkijos imperializmą, o Nedzingės ir Perlojos gyventojai, patyrę lenkų okupaciją, nenorėjo net girdėti apie „vienybę su grobikais lenkais“⁵⁰. Liepos 24 d. Šilalėje susirinkę protestavo apie 10 000 Šilalės, Laukuvos, Kvėdarnos, Kaltinėnų, Vainuto ir kitų valsčių gyventojų, kurie pareiškė, kad lietuvių už nepriklausomybę pralietas kraujas neturi nueiti niekais – Lietuva turi būti laisva ir sujungta su sostine Vilniumi⁵¹.

Liepos 31 d. rezoliuciją prieš pirmąjį Hymanso projektą priėmė Pašvitinio valsčiaus ir miestelio susirinkimo dalyviai – 3 000 žmonių. Rezoliucijoje buvo rašoma, kad Tautų Sąjungos pasiūlytos sąlygos yra vienpusiškos, jos kelią grėsmę Lietuvos nepriklausomybei ir taikai Europoje, kartu išreiškiamas pasitikėjimas Seimu ir Vyriausybe. Tą pačią dieną protestą prieš Lietuvos ir Lenkijos sujungimą savo susirinkime priėmė Rokiškio kuopos pavasarininkai⁵². Liepos 31 d. laikraštyje *Lietuva* buvo paskelbta apie Lauksodžio parapijos, Kupiškio valsčiaus ir miestelio, Taujėnų valsčiaus gyventojų, Šiaulių ruožo geležinkeliečių, Šiaudinės šaulių būrio, Dusetų miesto ir apylinkės gyventojų, Grybelių

⁴⁸ Protestai Tautų Sąjungai dėl jos pastangų Lietuvai su Lenkija sujungti. Suvalkijos dzūkų balsai. *Tėvynės sargas*, 1921, liepos 31, Nr. 31, p. 307; Piliiečių balsai. *Lietuva*, 1921, rugpjūčio 20, Nr. 184, p. 3.

⁴⁹ Piliiečių balsai. *Lietuva*, 1921, rugpjūčio 20, Nr. 184, p. 3.

⁵⁰ Lietuvos piliiečių protesto balsai. *Trimitas*, 1921, liepos 23, Nr. 28, p. 11–12.

⁵¹ Piliiečių balsai. *Lietuva*, 1921, rugpjūčio 20, Nr. 184, p. 3.

⁵² Protestai Tautų Sąjungai dėl jos pastangų Lietuvai su Lenkija sujungti. *Tėvynės sargas*, 1921, rugpjūčio 14, Nr. 33, p. 327.

kaimo (Utenos valsčiaus) piliečių, Semeliškių valsčiaus lietuvių ir Semeliškių miestelio žydų, Papilio valsčiaus, Meškuičių miestelio, Daugailių valsčiaus (Utenos apskr.), Imbrado valsčiaus ir apylinkės, Utenos apylinkės, Kuktiškių valsčiaus ir Jasų kaimo (Dusetų valsčius) gyventojų protestus⁵³.

Liepos 17 d. protesto rezoliuciją priėmė Merkinės valsčiaus gyventojai. Liepos pabaigoje – rugpjūčio pradžioje protestus pareiškė Nemunaičio ir Zapyškio valsčių, Varėnos miestelio ir Perlojos apylinkių bei lenkų okupuotų vietovių gyventojai. Perlojiškiai kreipėsi į pasaulio tautas, prašydami paremti teisėtus Lietuvos reikalavimus ir neklausyti lenkų, kurie sako, kad tik maža saujelė inteligentų nori nepriklausomos Lietuvos, o visa liaudis nusiteikusi prieš ją, nes tai netiesa. „Mes visi kaip vienas remiam Lietuvos valdžią, nes ji mūsų. Mes prašom Lietuvos valdžios kaip galint greičiau mus iš Lenkų okupacijos išvaduoti, t. y. pašalinti iš mūsų kaimų lenkų kariuomenę su jų tvarka.“⁵⁴ Protestą prieš priskyrimą Lenkijai ir prieš Hymanso projektą pasirašė 11 Suvalkų apskrities kaimų, buvusių už demarkacijos linijos. Negalėdami padaryti susirinkimo, jų įgaliotiniai surinko 2 086 gyventojų parašus po pareiškimu, kuriame skundėsi lenkų kariuomenės neteisėtais veiksmais ir išreiškė norą priklausyti Lietuvai: „<...> mes esam griežtai nusistatę prieš Lenkus, o visi norime būti priskirti prie Lietuvos <...>.“⁵⁵

Rugpjūčio 9 d. laikraštyje *Lietuva* buvo išspausdinti Degučių valsčiaus (Ežerėnų apskr.) tarybos narių ir Salakų bei apylinkės gyventojų tūkstančiais parašų patvirtinti protestai prieš sąjungą su Lenkija⁵⁶. Rugpjūčio 12 d. *Lietuvos* numeryje buvo išspausdintas dar 13 Suvalkų apskrities kaimų, esančių anapus demarkacinės linijos, protestas prieš P. Hymansą, kuris, nustatydamas sieną tarp Lietuvos ir Lenkijos, lietuvių gyvenamuosius kaimus paliko Lenkijos pusėje. Pareiškimo pabaigoje rašoma: „Taipogi prašom savo Valstybės Lietuvos, jeigu jums pavyktų susitaikinti su lenkais, niekad nepalikti mūsų išvardintų kaimų prie Lenkijos, bet priskirti mūsų kaimus prie savo tėvynės Lietuvos.“⁵⁷ Rugpjūčio 17 d. *Lietuvos* numeryje publikuotas Panevėžio, Biržų–Pasvalio, Rokiškio ir Ežerėnų apskričių mokytojų – vasaros kursų klausytojų – protestas, kuriame Tautų Sąjungos taryba buvo kaltinama pataikavimu lenkams. Gyventojai protestavo prieš Hymanso pasiūlymą ir bet kokias unijas su Lenkija ir rašė, kad nenori prarasti savo laisvės ir nepriklausomybės, kaip atsitiko po Liublino unijos. Laiške teigiama, kad mokytojai gerai žino liaudies nuomonę, todėl jos vardu Lietuvos valdžiai pareiškia, kad jokių unijų su lenkais nedarytų⁵⁸.

Rugpjūčio 21 d. Salantų valsčiaus 2 000 žmonių susirinkimas priėmė rezoliuciją prieš artimus santykius su Lenkija⁵⁹.

⁵³ Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, liepos 31, Nr. 168, p. 3.

⁵⁴ Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, rugpjūčio 11, Nr. 177, p. 3.

⁵⁵ Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, rugpjūčio 11, Nr. 177, p. 3.

⁵⁶ Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, rugpjūčio 9, Nr. 175, p. 3.

⁵⁷ Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, rugpjūčio 12, Nr. 178, p. 3.

⁵⁸ Piliečių balsai. Panevėžio, Biržų–Pasvalio, Rokiškio ir Ežerėnų apskr. mokytojų protestas. *Lietuva*, 1921, rugpjūčio 17, Nr. 181, p. 3.

⁵⁹ Lietuvos žinios. Salantai. *Lietuvos balsas*, 1921, rugsėjo 17–18, Nr. 62, p. 3.

Tuo metu 1921 m. rugpjūčio mėnesį Vilniuje lenkų administracija ėmėsi persekioti lietuvius ir uždaryti jų įstaigas, neslėpdama, kad siekia sugriauti lietuvių švietimo įstaigų darbą. Buvo uždaryta Lietuvių moterų gimnazija, rugpjūčio 24 d. Lietuvių vyrų gimnazijai įsakyta palikti patalpas ir visą inventorių⁶⁰. Tą pačią dieną Vilniuje, „Štralio“ restorane, du lenkų legiono kariai suėmė Stasį Šilingą, kuris tuo metu su dukrele gėrė arbatą. Nepaisant to, kad S. Šilingas turėjo Prancūzijos vizą, jis buvo įkalintas ir kelis mėnesius praleido kalėjime⁶¹. Jo mažametė dukra buvo perduota Ignui Jonynui, stotyje laukusiam traukinio į Kauną.

2. Visuomenės požiūris į antrąjį Hymanso projektą

Rugsėjo mėnesio pradžioje P. Hymansas paskelbė antrąjį projektą, kuris jau buvo palankesnis Lietuvai, nes buvo derintas su Lietuvos atstovu Anglijoje T. Naruševičiumi, tačiau projektas buvo pateiktas ne kaip pagrindas diskusijoms, bet kaip susitarimas, kurį reikėjo priimti⁶². Socialdemokratų frakcija Seime į tai sureagavo 1921 m. rugsėjo 9 d. įteikdama interpeliaciją Ministrui Pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui dėl derybų su Lenkija, prašydama skubiai ją priimti. Interpeliacijoje, pasirašytoje socialdemokratų Stepono Kairio, Kipro Bielinio, Jono Pakalkos, Eduardo Šukevičiaus, Stasio Digrio, Broniaus Cirtauto, Vinco Čepinskio, Antano Povyliaus ir Jeronimo Plečkaičio, Hymanso projektas vertinamas kaip bandymas inkorporuoti Lietuvą į Lenkijos sudėtį, smerkiamas Lietuvos delegacijos nuolaidumas ir noras priimti projektą, primenamas Vyriausybės pažadas nesiųsti delegacijos. Klausama, ar pradėtos derybos Ženevoje, ar Vyriausybė sutiko priimti pataisytą Hymanso projektą, ar ji mato pavojų, gresiantį nepriklausomos ir demokratinės Lietuvos ateičiai, jei mato, tai ką mano daryti, kad nebūtų sudaryta ši katastrofiška Lietuvai sutartis⁶³. Pristatydamas interpeliaciją Steponas Kairys paaiškino, kad jos atsiradimo priežastis – neaiški Vyriausybės pozicija dėl Hymanso projekto. Seime reiškiamą griežtą nuomonę, o užsienio politikoje einama nuolaidų keliu. Tai verčia nerimauti visuomenę ir Seimą, atsiranda sąlygų plisti gandams, kuriuos reikia išsklaidyti.

LSDP frakcijos nerimas turėjo pagrindą. Rugsėjo 9 d. Ministrų kabineto ir Užsienio reikalų komisijos posėdyje buvo apsvarstytas Tomo Naruševičiaus pranešimas apie naująjį P. Hymanso projektą, o rugsėjo 10 d. *Laisvėje* pasirodė vieno iš Lietuvos ūkininkų sąjungos lyderių Eliziejaus Draugelio straipsnis, pasirašytas „K. K. Lizdeikos“ slapyvardžiu, kuriame Seimo narys aiškino, kad reikės „susiderėt su lenkais, atgauti Vilnių ir Klaipėdą, užtikrint *de jure* ir sutvarkyti savo vidaus padėtį, ekonominį klausimą, o tuomet mes vėl

⁶⁰ Kaip lenkai naikina liet. įstaigas Vilniuje. *Lietuva*, 1921, rugsėjo 6, Nr. 196, p. 1.

⁶¹ Iš Vilniaus. *Lietuva*, 1921, rugpjūčio 31, Nr. 193, p. 1.

⁶² ŽEPKAITĖ, Regina. *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.* Vilnius: Mokslas, 1980. 152 p.

⁶³ 1921 09 09 I sesijos 121 posėdis. *Steigiamojo Seimo darbai*. Kaunas, 1920–1922.

pažiūrėsim⁶⁴. Rugsėjo 11 d. į Ženevą išvyko delegacijos nariai T. Naruševičius, P. Klimas ir karo ekspertas⁶⁵.

Lietuvoje kilo nauja protestų prieš antrąjį Hymanso projektą banga. Susirinkimuose priimamų rezoliucijų reikalavimai saugoti nepriklausomybę skambėjo griežčiau, kai kuriose galima išvelgti pasipiktinimo ir net grasinimų. Rugsėjo 10 d. Vilkaviškyje vykusiam susirinkime, kuriame dalyvavo 5 000 žmonių, buvo priimta rezoliucija, kuria buvo griežtai reikalaujama, kad Vyriausybė nesudarytų jokių unijų su Lenkija, nevestų jokių derybų, nuo kurių nukentėtų Lietuvos nepriklausomybė, ir stengtųsi išlaikyti Lietuvą nepriklausomą nuo lenkų su sostine Vilniumi⁶⁶. Rugsėjo 11 d. prieš unijas ir federacijas su Lenkija protestavo ir reikalavo vesti aiškesnę politiką Gižų kaimo (Vilkaviškio apskr.) ūkininkai⁶⁷.

Antihymansinės nuotaikos pasireiškė ir kariuomenėje. Krašto apsaugos ministras, kariuomenės vadas ir generalinio štabo viršininkas rugsėjo 11 d. įteikė slaptą raštą Vyriausybei, kuriame pranešė apie kariuomenės nepasitenkinimą vykstančiomis derybomis su Lenkija. Kariuomenės vadovybė įspėjo, kad gali įvykti perversmas, jei nebus nutrauktos derybos su Lenkija⁶⁸.

Rugsėjo 12 d. Tauragėje įvyko tūkstantinis mitingas, skirtas antrajam Hymanso projektui aptarti. Susirinkusiųjų nuotaika buvo nervinga. Projektas griežtai pasmerktas ir vienbalsiai priimta rezoliucija, kuria reikalaujama, kad Vyriausybė ir Seimas saugotų nepriklausomybę, tai pat pareiškama, kad piliečiai nesutinka su Lenkija sudaryti federacijos ar konvencijų, ir žadama su ginklu rankose kovoti dėl visiškos nepriklausomybės ir nieko nepasigailėti⁶⁹.

Rugsėjo 15 d. Lietuvių meno kūrėjų draugijos rūmuose susirinkę menininkai pareiškė protestą prieš Hymanso projektą ir kvietė Vyriausybę atsižvelgti į tautos valią. Menininkų vardu pasirašė Adomas Varnas, Vincas Krėvė-Mickevičius ir Faustas Kirša⁷⁰. Rugsėjo 18 d. protestą prieš Hymanso projektą Steigiamajam Seimui ir Vyriausybei įteikė Ekonominė bei politinė Lietuvos žemdirbių sąjunga⁷¹.

Tą pačią dieną pasklido gandai, kad Ženevoje jau nuspręstas Vilniaus likimas ir kad Lietuvos ir Lenkijos sutartis jau pasirašyta. Šią žinią gavo rusų kalba leidžiamo žydų laikraščio *Echo* redakcija ir, norėdama pasitikslinti, paskambino Rytų Lietuvos reikalų komisijos pirmininkui Zigmui Žemaičiui, kuris nubėgo į Užsienio reikalų ministeriją

⁶⁴ Ministerių kabineto posėdis. *Lietuva*, 1921, rugsėjo 11, Nr. 203, p. 1; K. K. Lizdeika [DRAUGELIS, Eliziejus]. Išmin-tinga politika. *Laisvė*, 1921, rugsėjo 10, Nr. 201, p. 1.

⁶⁵ Delegacija į Ženevą. *Lietuva*, 1921, rugsėjo 11, Nr. 203, p. 1.

⁶⁶ Piliečių balsai. Vilkaviškio gyventojų rezoliucija. *Lietuva*, 1921, rugsėjo 23, Nr. 213, p. 3.

⁶⁷ Lietuvos žinios. Žemdirbių protestas. *Lietuvos balsas*, 1921, rugsėjo 20–21, Nr. 63, p. 2.

⁶⁸ GALVA, Gediminas. *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*. Čikaga, 1982. 200 p.

⁶⁹ Žinios iš Lietuvos. Tauragė. *Lietuva*, 1921, rugsėjo 16, Nr. 207, p. 3.

⁷⁰ Menininkų pareiškimas. *Lietuvos balsas*, 1921, rugsėjo 20–21, Nr. 63, p. 2.

⁷¹ Ekonominės bei politinės Lietuvos žemdirbių sąjungos centro valdybos protestas Steigiamajam Seimui ir Vyriausybei. *Lietuvos balsas*, 1921, rugsėjo 22–23, Nr. 64, p. 1–2.

išsiaiškinti, o grįžęs M. Romeriui pasakė, kad „žinia netikra“⁷². Sklido ir kitokie gandai, kad Lietuva nutraukė derybas. M. Romeris manė, kad antrasis Hymanso projektas suvaržytų Lietuvos nepriklausomybę ir „vietoje taikos ir ramybės greičiausiai labai ilgam sukeltų kovų atmosferą“, tačiau, jo nuomone, jis nebūtų toks tragiškas, kaip bando pateikti lietuviai. Hymanso sprendimas buvo bandymas rasti kompromisą tarp dviejų nesutaikomų principų, tačiau M. Romeris galvojo, kad lietuvių principas, grindžiantis tolesnę šalies istoriją jo savarankiška raida, bet kuriuo atveju nugalės.

Aktyviai prieš Hymanso projektą agitavo važinėdamas po Lietuvą JAV lietuvis Andrius Martus, vėliau aktyviai dalyvavęs Klaipėdos sukilime, Klaipėdos prefektūros šturmo metu persišaldęs ir miręs. Rugsėjo 18 d. Vilkaviškio turgaus aikštėje jis pasakojė žmonėms apie Lietuvos padėtį. Po susirinkimo buvo priimta rezoliucija, kuria buvo reikalaujama, kad Vyriausybė nepasirašytų su Lenkija sutarties, kuria Lietuva taptų priklausoma nuo Lenkijos⁷³.

1921 m. rugsėjo 20 d. Seime buvo svarstoma LSDP interpeliacija. J. Purickis, atsakydamas į interpeliaciją, įrodinėjo derybų reikalingumą, gąsdino Seimą, kad derybų nutraukimas „reikštų Vilniaus srities išsižadėjimą“ ir kad tai gali privesti prie karo su Lenkija ir visos Lietuvos okupacijos, aiškino, kad derybos padėjo pasauliui geriau suprasti Lietuvos siekius, bet patarė nepamiršti, kad, Lenkijai praradus nepriklausomybę, Lietuva irgi neišsilaikytų⁷⁴. Jis pateikė Lietuvos kontrapasiūlymą, kuriuo buvo atmetama kantonų sistema, tačiau galvojama suteikti Rytų Lietuvai plačią autonomiją su autonominiu seimu, bet tai nebūtų įrašyta sutartyje su Lenkija. Santykiuose su Lenkija sutinkama daryti bendras užsienio reikalų ministrų konferencijas, tačiau Lietuva nenori kurti jokių „bendrų organų su sprendžiamuoju balsu“. Užsienio reikalų ministras aiškino, kad Lenkija visą laiką reikalavo federacijos, todėl antrojo Hymanso projekto priimti nenori.

S. Kairys paaiškino, kad socialdemokratai interpeliaciją pateikė dėl to, kad, jų nuomone, šiuo metu yra galutinai sprendžiamas Lietuvos ir Lenkijos ginčas, o derybų objektas yra ne Vilniaus kraštas, o pati Lietuva. Jis pareiškė, kad delegacija, gavusi iš Vyriausybės pataisytą kontraprojektą, norėjo atsistatydinti, suprasedama, kad tokių reikalavimų ji negalės apginti. Kaltino J. Purickį, kad šis projektas parengtas skubotai, ir apskritai ekspromptu bei neapgalvotai sprendžiami visi svarbūs klausimai. Socialdemokratai buvo įsitikinę, kad valdžia visais klausimais buvo nenuosaiki ir nepastovi, o delegacija jaučiasi izoliuota, nepasiruošusi, nesugebanti apginti savo pozicijų ir linksta nusileisti dėl pagrindinių klausimų dėl to, kad Vyriausybė Kaune taip pat linkusi daryti nuolaidų. S. Kairys kaltino krikščionis demokratų, kad jie siekia sujungti Lietuvą su Lenkija, ką rodo paskutiniai trys straipsniai *Laisvėje*, ir pareiškė nepasitikėjimą Vyriausybe ir Seimo daugumos vykdoma politika. Jį papildė K. Venclauskis, teigdamas, kad nei Vyriausybė,

⁷² 1921 09 15 ketvirtadienis. ROMERIS, Mykolas. *Dienoraštis. 1921 m. sausio 13-oji – lapkričio 7-oji*. Sudarytojas R. Miknys. Vilnius: Versus Aureus, 2012. 370 p.

⁷³ Lietuvos žinios. Vilkaviškis. *Lietuvos balsas*, 1921, rugsėjo 29–30, Nr. 67, p. 3.

⁷⁴ 1921 09 20 I sesijos 124 posėdis. *Steigiamojo Seimo darbai*. Kaunas, 1920–1922.

nei Užsienio reikalų ministerija neparengė nė vieno derybų su Lenkija projekto, o visus projektus paskubomis rengė delegacijos. Nė vienoms deryboms nebuvo ruošiamasi iš anksto, nebuvo duodama tikslių instrukcijų. Socialdemokratai norėjo išgirsti aiškų atsakymą, ar Hymanso projektas priimtas kaip derybų bazė, ar ne. Reikalavo atsistatydinti Vyriausybę, jeigu ji priėmė šį projektą.

Interpeliacijos svarstymas buvo tęsiamas 1921 m. rugsėjo 25 d. posėdyje⁷⁵. Liaudininkų atstovas dr. Jonas Staugaitis siūlė Seimui daugiau nuolaidų dėl projekto nedaryti ir, jei Seimui reikės ratifikuoti sutartį, prieš ratifikavimą referendumo būdu sužinoti Lietuvos piliečių nuomonę, ar jie sutinka priimti projektą. Jis matė didelį pavojų valstybei dėl Vyriausybės nuolaidumo. Liaudininkas L. Natkevičius atkreipė dėmesį, kad urmu gaunami protestai prieš Hymanso projektą rodo visuomenės susirūpinimą, kad nebūtų pažeistas Lietuvos suverenumas. Jis nurodė, kad informacija apie derybų eigą buvo skelbiama užsienio laikraščiuose, o Lietuvą pasiekdavo praslinkus dviem savaitėms ir dar cenzoriaus iškarpyta, bei ragino Vyriausybę daugiau nenusileisti, nes tai pakenktų Lietuvos suverenumui.

Nachmanas Rachmilevičius perskaitė Žydų frakcijos deklaraciją, kurioje pasisakė prieš bet kokią sąjungą su Lenkija, ir pareiškė, kad atsakomybė už Lietuvos likimą tenka ne valdžios atstovams, bet dabartinei Seimo daugumai. (Nors Seime Žydų frakcijos atstovas pasisakė prieš Hymanso projektą, tačiau M. Romeris iš privačių pokalbių buvo susidaręs nuomonę, kad žydai „geidžia sutvarkyti Vilniaus klausimą ir, paisydami Hymanso principų ir nepaisydami visuotinės nuomonės, forsuoja Ženevos kombinacijų idėją“⁷⁶. Be to, ji rašė, kad Kauno lenkai tyli, tačiau visa širdimi trokšta, kad Hymanso projektas būtų priimtas.)

Ministras Pirmininkas K. Grinius paaiškino, kad derybų jokia būdu negalima nutraukti, nes tai būtų Tautų Sąjungos įžeidimas, stebėjosi, kodėl Seimo nariai taip nusistatę prieš Hymanso projektą, manė, kad galima jį priimti kaip derybų bazę, nes tai duotų nemažai ekonominės naudos. Jis teigė, kad jei opozicija siekia, jog atsistatydintų Ministrų kabinetas, tai nebus kam eiti ministro pareigas, nes nėra pakankamai išsilavinusių žmonių. S. Digrys ir S. Kairys abejojo Užsienio reikalų ministerijos parengtu kotraprojektu, o K. Griniaus ekonominiai skaičiavimai, jų nuomone, parodė Ministro Pirmininko polinkį eiti į kompromisus, ir dar labiau sustiprino socialdemokratų įtarimus dėl blogos derybų baigties. S. Kairys perskaitė LSDP frakcijos rezoliuciją, kurioje Vyriausybės nuostatas pavadino faktišku Hymanso projekto priėmimu, tai padarytų Lietuvą Lenkijos provincija, todėl Seimas reiškia nepasitikėjimą Ministrų kabinetu.

Po ilgų diskusijų pasiūlytos trys pereinamosios rezoliucijos: krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų. Zigmo Starkaus krikščionių demokratų vardu pasiūlytas tekstas skelbė, kad 1921 m. rugsėjo 3 d. Hymanso pateiktas projektas yra Lietuvai nepriimtinas ir kad Lietuva negali priimti sąlygų, kurios apribotų valstybės

⁷⁵ 1921 09 25 I sesijos 125 posėdis. *Steigiamojo Seimo darbai*. Kaunas, 1920–1922.

⁷⁶ 1921 09 15 ketvirtadienis. ROMERIS, Mykolas. *Dienoraštis. 1921 m. sausio 13-oji – lapkričio 7 d.* Sudarytojas R. Miknys. Vilnius: Versus Aureus, 2012. 371 p.

suverenumo teises. Balsuojant 37 balsais prieš 34 buvo priimta Krikščionių demokratų bloko pasiūlyta rezoliucija, nors už ją balsavo tik krikščionys demokratai.

Socialdemokratų interpeliacija, Lietuvos visuomenės nepasitenkinimas ir Tautų Sąjungos baimė, kad Hymanso projektas nebus priimtas, prisidėjo prie to, kad 1921 m. rugsėjo 22 d. posėdyje Lietuva buvo priimta į Tautų Sąjungos narius, nors daugelis valstybių dar nebuvo jos pripažinusios *de jure*. Prieš balsavo Lenkija ir jos sąjungininkė Rumunija, taip dar kartą pademonstruodama savo neigiamą požiūrį į Lietuvą. Spalio 3 d. grįžęs iš Ženevos P. Klimas pranešime Vyriausybei ir Seimo Užsienio reikalų komisijai pasakojo, kaip Lenkija stengėsi, kad Lietuva nebūtų priimta į Tautų Sąjungą, aiškindama, kad Lietuvoje nėra jokių asmens garantijų, kad čia lenkai žudomi ir t. t.⁷⁷ Priėmimas į Tautų Sąjungą ir po to kai kurių užsienio valstybių pripažinimai *de jure* nenuramino aistrų.

Rugsėjo 25 d. didelė manifestacija, skirta Ženevos įvykiams, įvyko Šiauliuose. Ji prasidėjo rinkos aikštėje ir pasibaigė prie apskrities valdybos. Manifestantai vienbalsiai priėmė rezoliuciją, kurioje pareiškė, kad Lietuvos nepriklausomybė ir jos sostinė Vilnius negali būti derybos objektas – „jie gali būti išplėsti tik kartu su mūsų gyvybe“, ir pareikalavo, kad Steigiamasis Seimas ir Vyriausybė griežtai gintų nepriklausomybę ir reikalautų grąžinti Lietuvai Vilnių⁷⁸.

M. Romeris dienoraštyje atskleidė Lietuvoje tvyrojusią įtampą. Rugsėjo 24 d. jis rašė: „Lietuvių nepasitenkinimas Hymanso siūlymais taip išaugo ir išbujojo, kad numarinti jo neįmanoma. Jei kokia nors Seimo dauguma nuspręstų – kas mažai tikėtina, žinant skilimą tarp krikščionių demokratų ir jų demagogiją, – ir toliau dirbti nepaisant tautos nuotaikų ir skrupulų, pasikartotų Seime Reitano epizodas, greičiausiai įvyktų koks nors sąmokslas – būtų griauinama valdžia.“⁷⁹

Savo nepritarimą Hymanso projektui skubėjo deklaruoti ir Lietuvos politinės partijos. Pirmoji buvo valdančioji krikščionių demokratų partija. 1921 m. rugsėjo 12–15 d. įvykusioje krikščionių demokratų konferencijoje priimtoje rezoliucijoje „lenkų klausimu“ buvo išreikštos nuostatos užsienio politikos klausimais. Rezoliucijoje rašoma, kad Lietuvai nepriimtini jokie ryšiai su Lenkija, kuriais kėsinamasi apriboti Lietuvos nepriklausomybę; Vilnius ir Klaipėda turi būti sugrąžinti Lietuvai; Vilniaus krašto gyventojams bus suteiktos plačios garantijos kultūrai, kalbai ir religijai; pritariama, kad būtų užmegzti artimi ryšiai su Latvija ir Estija⁸⁰. Rugsėjo mėnesio pabaigoje Santaros partijos Centro komitetas išspausdino telegramą, kurioje pareiškė, kad Hymanso projektas nepriimtinas, ir siūlė partijos nariams iš to padaryti išvadas⁸¹.

⁷⁷ P. Klimo pranešimas apie derybas. *Lietuvos balsas*, 1921, spalio 5–6, Nr. 70, p. 3.

⁷⁸ Lietuvos gyvenimas. Manifestacija Šiauliuose. *Lietuvos balsas*, 1921, spalio 1–2, Nr. 68, p. 3.

⁷⁹ 1921 09 24 šeštadienis. ROMERIS, Mykolas. *Dienoraštis. 1921 m. sausio 13-oji – lapkričio 7 d.* Sudarytojas R. Miknys. Vilnius: Versus Aureus, 2012. 384 p. (Tadas Reitanas 1773 m. balandžio 21 d. Varšuvos Seime griuvo ant grindų ir maldavo seimo narių nepripažinti Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo, paskui išprotėjo ir po 7 metų nusižudė.)

⁸⁰ Krikščionių demokratų konferencija lenkų klausimu. *Laisvė*, 1921, rugsėjo 18, Nr. 209, p. 1.

⁸¹ Kauno kronika. Santaros nusistatymas. *Lietuvos balsas*, 1921, rugsėjo 24–25, Nr. 65, p. 3.

Valstiečių liaudininkų partijos nariai nepritarė K. Griniaus ir M. Sleževičiaus požiūriui į Hymanso projektą. 1921 m. spalio 8–11 d. LSLDP ir LVS metiniame suvažiavime Seimo nario Vlodo Lašo vadovaujama opozicinė grupė užsipuolė K. Griniaus Vyriausybę, kaltindama, kad nepaisoma viešosios nuomonės, ir pareikalavo atšaukti partijos narius iš Vyriausybės⁸². Nemažai kritikos sulaukė ir M. Sleževičius. Suvažiavime laimėjo radikalusis sparnas – rezoliucijoje *Dėl Lietuvos politinės padėties* suvažiavimo dalyviai pasmerkė P. Hymanso projektą, kaip žalingą Lietuvai. Suvažiavime buvo kategoriškai atsisakyta atsakomybės už Vyriausybės politiką, nors jai tebevadovavo K. Grinius⁸³. Tokiam liaudininkų sprendimui įtakos turėjo visuomenės spaudimas, tačiau jų lyderiai – M. Sleževičius ir K. Grinius – patys buvo pritarę projektui, o suvažiavimo dalyviai visą kaltę dėl užsienio politikos suvertė koalicijos partneriams krikščionims demokratams.

Visuomenės nuomonę apie liaudininkų partijos elitą taikliai savo dienoraštyje aprašė M. Romeris. Ypač griežtai jis kritikavo M. Sleževičių:

„Sleževičius, būdamas socialistų liaudininkų lyderis Seime ir Seimo komisijos užsienio reikalams pirmininkas bei premjero Griniaus, kuris atsižvelgia į jo nuomonę, artimas bičiulis ir karo ministro Šimkaus draugas, be to, „Gynimo komiteto“ pirmininkas ir apskritai žmogus, savo rankose turįs įvairias įtakos zonas, yra vienas stipriausių žmonių šalyje. Šiuo metu, atsižvelgiant į jo vaidmenį sprendžiant Hymanso projektą, jo populiarumas smarkiai sušlubavo, o kartu ant plauko pakibo ir jo, kaip lyderio, padėtis partijoje. <...> Vis dėlto jo žvaigždė jau blėsta – patriotiniuose sluoksniuose ir kairiųjų visuomenėje buvęs populiarus dabar laikomas nepatikimu ir pastaruoju metu siejamas su Galvanausku bei Purickiu, įvardijamas vos ne kaip tautos išdavikas.“⁸⁴

Išaiškėjus, kad iš tikrųjų Lietuvos Vyriausybė pritarė antrajam Hymanso projektui, visuomenės pasipiktinimas dar labiau padidėjo. Spalio 1 d. Meškučių ir Uosupio kaimo ūkininkai kaltino valdžią, kad ji meluoja ir eina prieš tautos valią, ir pareiškė nepasitikėjimą Vyriausybe ir Steigiamuoju Seimu⁸⁵.

Spalio 9 d. Marijampolėje įvykusiame žemdirbių suvažiavime buvo priimta griežta rezoliucija prieš konfederaciją su Lenkija, kritikuota valdžia dėl spekuliacijos, rekvizicijų, teisingumo stokos, blogos žemės reformos, kuri gali sugriauti žemės ūkį, ir pareikalauta, kad Steigiamasis Seimas užbaigtų savo darbus ir paskelbtų naujus rinkimus⁸⁶. Panašu, kad Vyriausybė norėjo sugriauti žemdirbių suvažiavimą, nes tą pačią dieną bei valandą Marijampolėje susitikime su žmonėmis dalyvavo Ministras Pirmininkas Kazys Grinius,

⁸² ABROMAITIS, Audrius. Kaip kito požiūris į Lenkiją. Lietuvos viešojo nuomonė 1920–1923 metais. *Darbai ir dienos*, Nr. 40, p. 219.

⁸³ SLDP ir VS metinis suvažiavimas 1921 m. spalio 8–11 d. ir jo nutarimai. *Varpas*, 1921, Nr. 4–6, p. 193; Valstiečių sąjungos gyvenimas. Iš VS suvažiavimo. *Lietuvos ūkininkas*, 1921 m. spalio 20–26, Nr. 42, p. 3; Socialistai liaudininkai ir Hymansas. *Laisvė*, 1921, spalio 26, Nr. 241, p. 1.

⁸⁴ 1921 11 26, šeštadienis. ROMERIS, Mykolas. *Dienoraštis. 1921 m. lapkričio 8-oji – 1922 m. birželio 15-oji*. Sudarytojas R. Miknys. Vilnius: Versus Aureus, 2013, p. 33–34.

⁸⁵ Lietuvos gyvenimas. Ūkininkų protestas. *Lietuvos balsas*, 1921, spalio 11–12, Nr. 72, p. 3.

⁸⁶ Lietuvos gyvenimas. Marijampolės žemdirbių rezoliucija. *Lietuvos balsas*, 1921, spalio 11–12, Nr. 72, p. 3.

vidaus reikalų ministras Rapolas Skipitis ir finansų viceministras Jonas Dobkevičius. Napolisant to, žemdirbių suvažiavime dalyvavo apie 450 asmenų⁸⁷.

Tuo metu lenkų administracija okupuotame Vilniaus krašte ėmėsi represijų prieš lietuvių įstaigas: spalio 1 d. ginkluota lenkų policija su Lelevelio mokyklos direktoriumi ir mokiniais įsiveržė į Mykolo Biržiškos vadovaujamą lietuvių gimnaziją ir pareikalavo visiems išeiti iš pastato. M. Biržiška su mokiniais atsisakė išeiti, tada policija suėmė keletą mokytojų ir vyresnių mokinių ir pradėjo jėga mėtyti mokinius iš mokyklos. Lietuviai mokiniai buvo mušami šautuvais ir kumščiais, spardomi kojomis. Mušami vaikai pradėjo giedoti Lietuvos himną. Lietuvių vaikus mušė ne tik lenkų policija, bet ir Lelevelio mokyklos moksleiviai. Gimnazija buvo atimta su visu inventoriumi ir žiemai paruoštomis malkomis. 500 gimnazijos moksleivių liko gatvėje, gimnazijos direktorius M. Biržiška liko be buto, kurį turėjo gimnazijos patalpose. Spalio 5 d. Vilniuje buvo atimtas Didžioios lietuvių prieglaudos, įkurtos 1914 metais, pastatas. Lenkų policija apsupo lietuvių prieglaudą ir išmetė vaikus į gatvę⁸⁸.

Lietuvos piliečiai į tokį smurtą atsakė protesto rezoliucijomis. Spalio 14 d. Kauno miesto teatre įvyko tūkstantinis susirinkimas, kuriame buvo išreikštas pasipiktinimas barbariškais lenkų administracijos veiksmais ir protestuota prieš Hymanso projektą bei jo šalininkus⁸⁹.

Esant tokiai įtampai šalyje Vyriausybė nutarė keisti taktiką – viešuose susitikimuose, kuriuose dalyvavo delegacijos ir Seimo nariai, stengėsi aiškinti įsiau drinusiai visuomenei, kad būtina atsižvelgti į tarptautinę situaciją, stengėsi nuraminti visuomenę, todėl, kaip rašė M. Romeris, „pasitelkė diplomatiją, kad užsiimtų parengiamąją propagandą“⁹⁰.

Spalio 23 d. liaudininkų Kauno kuopos iniciatyva miesto teatre buvo sušauktas mitingas dėl antrojo Hymanso projekto priėmimo. Pranešėjai buvo Petras Leonas, Seimo LSDP frakcijos lyderis S. Kairys, Jonas Vileišis, diskusijose dalyvavo Juozas Pajaujis, Seimo vicepirmininkas dr. Jonas Staugaitis, ministras E. Galvanauskas. Mitinge, kuriame dalyvavo apie 1 000 žmonių, vienbalsiai buvo nutarta, kad, „priėmus Hymanso projektą ir pasirašius jį kaip sutartį su Lenkija, Lietuvos Respublika netektų nė savo nepriklausomybės, nė savo suverenumo“⁹¹. Projektas nepriimtinas todėl, kad: 1) neišsprendžia teritorinio ginčo; 2) kėsina į Lietuvos vidaus tvarką; 3) suteikia per daug privilegijų Lenkijai; 4) ekonomiškai nuskurdusi ir susipykusi su visais kaimynais Lenkija padarytų neigiamą įtaką Lietuvos ekonomikai ir kultūrai; 5) Lietuvai nepriimtina nuolatinė Tautų Sąjungos atstovo globa, nes ji pažeidžia valstybės suverenumą; 6) Lenkijai paliekamas

⁸⁷ Marijampolės žemdirbių suvažiavimas. *Lietuvos balsas*, 1921, spalio 13–14, Nr. 73, p. 2.

⁸⁸ Iš Vilniaus gyvenimo. *Lietuvos balsas*, 1921, spalio 13–14, Nr. 73, p. 3.

⁸⁹ Mitingo dėl Vilniečių žiaurumo rezoliucija. *Lietuvos balsas*, 1921, spalio 15–16, Nr. 74, p. 3.

⁹⁰ 1921 10 24, pirmadienis. ROMERIS, Mykolas. *Dienoraštis. 1921 m. sausio 13-oji – lapkričio 7 d.* Sudarytojas R. Miknys. Vilnius: Versus Aureus, 2012. 420 p.

⁹¹ Kauno mitingo nutarimas dėl Hymanso projekto. *Lietuvos ūkininkas*, 1921, lapkričio 3–9, Nr. 44, p. 6.

Gardinas, Seinai ir Punkskas bei suteikiama privilegija naudotis Klaipėdos uostu, kuris Versalio sutartimi pripažintas Lietuvai⁹².

Spalio 26 d. Tilmanso salėje įvykusiame Kauno fabrikų ir dirbtuvių darbininkų susirinkime taip pat buvo priimta protesto rezoliucija prieš Hymanso projektą ir pakviesta prie jos prisidėti visus Lietuvos darbininkus⁹³. Mitinge kalbėjo Seimo nariai iš Krikščionių demokratų bloko M. Krupavičius, Kazys Ambrozaitis ir V. Beržinskas bei delegacijos narys Vaclovas Sidzikauskas. M. Krupavičius kalbėdamas darbininkams pabrėžė, kad Lietuvos kova su Lenkija yra demokratijos kova su kapitalistine aristokratija, paaikškino atskirus projekto punktus, kurie po savo neaiškia formuluote slepia mirtiną pavojų Lietuvos laisvei. Visi kalbėtojai pareiškė, kad Hymanso projektas Lietuvai nepriimtinas. Mitinge dar buvo priimta rezoliucija prieš Tautos pažangos partiją, kurios veikla kenkia Lietuvos nepriklausomybei.

Lapkričio 1 d. Rotušės salėje įvyko Kauno nepartinių grupės organizuotas mitingas. Sausakimšoje salėje susirinkusiesiems kalbėjo kun. Juozas Tumas-Vaižgantas, Povilas Matulionis, prof. Pranas Jodelė, Liudas Vailionis, JAV lietuvis Kazlauskas, atstovas iš Klaipėdos krašto Libertas ir kiti, visi jie pabrėžė žalinguosius Hymanso projekto paragrafus. Kalbėtojai Hymanso projektą vadino mirties dekretu Lietuvai, kaltino diplomatus, klaidėdėtis grasino, kad Klaipėdos kraštas nesijungs su Lietuva, jei ši priims Hymanso projektą, o Kazlauskas grasino, kad Amerikos lietuviai neduos nė vieno dolerio tokiai valstybei. Mitingo pabaigoje buvo priimta rezoliucija, kuria raginta atmesti Hymanso projektą. Rezoliucijoje, be anksčiau paminėtų argumentų, teigiama, kad projektas neteisėtai įveda lenkų mažumos kalbą, ir taip sudaromos sąlygos polonizacijai⁹⁴. Be to, rezoliucijoje buvo aiškinama, kad projekto 9 paragrafas, suteikiantis teisę įvesti į Lietuvą Lenkijos kariuomenę, sudaro galimybę be karo okupuoti Lietuvą, taip pat rašoma, kad Tautų Sąjunga reikalauja priimti projektą, tačiau nereaguoja į lenkų piktadarybes Vilniuje – kalėjime kalinamą Stasį Šilingą, lietuvių mokyklų ir prieglaudų uždarymą ir vaikų mušimą.

Lapkričio 13 d. įvykusiame Kauno šaulių būrio visuotiniame susirinkime, kuriame buvo apsvarstytas Hymanso projektas, nutarta, kad jis pražūtingas Lietuvai ir pasisakyta prieš jo priėmimą⁹⁵. Griežta buvo ir Lietuvos šaulių sąjungos centro valdybos nuomonė: „Projekto priėmimas sukeltų Lietuvoje tokių suiručių, kurių pasekmes dabar yra sunku atspėti, o apie projekto įgyvendinimą be skaudaus konflikto su Lietuvos visuomene nė kalbos negali būti.“⁹⁶

⁹² Piliečių balsai. Mitingas Kauno miesto teatre. *Lietuva*, 1921, lapkričio 4, Nr. 248, p. 2–3.

⁹³ Kauno darbininkų nutarimas. *Lietuva*, 1921, lapkričio 4, Nr. 248, p. 3; Darbininkų mitingas. *Laisvė*, 1921, lapkričio 3, Nr. 247, p. 2.

⁹⁴ Piliečių balsai. Bepartinių mitingas Kaune. *Lietuva*, 1921, lapkričio 6, Nr. 250, p. 2; Bepartinių Kauno piliečių mitingas. *Laisvė*, 1921, lapkričio 4, Nr. 248, p. 3; Nepartinių mitingo rezoliucija. *Trimitas*, 1921, lapkričio 19, Nr. 45, p. 10–12.

⁹⁵ Kauno šaulių būrio protestas prieš Hymanso projekto priėmimą. *Trimitas*, 1921, lapkričio 19, Nr. 45, p. 10.

⁹⁶ Lietuvos šaulių sąjungos pareiškimas. *Lietuva*, 1921, lapkričio 29, Nr. 269, p. 4.

Lapkričio 18 d. Raseinių miesto taryba, apsvarsčiusi Hymanso projektą, nutarė, kad projektas Lietuvai „tautiniu, ekonominiu ir politiniu žvilgsniu yra visai nepriimtinas“⁹⁷. Reikalavimus nepriimti Hymanso projekto Vyriausybei ir Seimui atsiuntė Panevėžio ir Kauno miesto tarybos⁹⁸. Nepriimti Hymanso projekto ragino ir Lietuvos studentų draugija Halės universitete, kuri lapkričio 20 d. visuotiniame susirinkime nutarė, kad Hymanso projektas Lietuvai nepriimtinas, todėl kad jis siūlo su Lietuvos nepriklausomybe nesuderinamas konvencijas su Lenkija; lenkų kalbą paskelbia valstybine ir tose Lietuvos srityse, kur nėra lenkų; Vilniaus sritį siūlo organizuoti pavojingais Lietuvos nepriklausomybei pagrindais⁹⁹. Studentai kvietė kitus studentus ir Lietuvos visuomenę siekti, kad pražūtingas projektas būtų atmetas. Lapkričio 25 d. Tauragės apskrities taryba atsiuntė rezoliuciją, kuria reikalauta, kad Seimas ir Vyriausybė nepriimtų Hymanso projekto, nes „jokia sąjunga su Lenkais nebus pakenčiama“¹⁰⁰.

Lapkričio 25 d., įvykus pasikėsinimui į delegacijos vadovą E. Galvanauską, Steigiamojo Seimo posėdyje socialdemokratai įteikė dar vieną interpeliaciją Ministrui Pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui, kurioje buvo klausama, koks yra Ministrų kabineto nusistatymas dėl Tautų Sąjungos sprendimo, ar Lietuvos Vyriausybės atsakymas Tautų Sąjungai bus aprobeuojamas Seime¹⁰¹. K. Venclauskis pasisakė už skubų interpeliacijos svarstymą. Užsienio reikalų ministras J. Purickis atsakė, kad Vyriausybė savo sprendimą dėl Hymanso projekto pateiks Seimui, nes ji negali imtis atsakomybės už šį žingsnį ir neturi kompetencijos galutinai šį klausimą spręsti. Krikščionių demokratų lyderis M. Krupavičius pasisakė prieš skubotumą, paaiškindamas, kad Seimas jau ne kartą pasisakė, kad Hymanso projektas Seimui nepriimtinas, ir patikino, kad Vyriausybė viena šio klausimo nespręs.

3. Pasikėsinimas į Ernestą Galvanauską ir Hymanso projekto atmetimas

1921 m. lapkričio 1 d. pasiuntinių konferencijoje Kaune E. Galvanauskas pranešė apie vakarykštį pasikalbėjimą su visuomenės veikėjais, partijų ir frakcijų vadais. Visų jų bendras nusistatymas – atmesti 2-ąjį Hymanso projektą. Jų argumentai buvo paremti vidaus politikos dėsniais ir tautos griežtu psichologiniu ir socialiniu nusistatymu prieš bet kokius artimesnius santykius su lenkais. Priėmus tą projektą „numatomas bruzdesys šalyje, kuris gali virsti katastrofa visai mūsų valstybei“¹⁰². E. Galvanauskas taip pat pami-

⁹⁷ Žinios iš Lietuvos. Raseiniai. *Lietuva*, 1921, lapkričio 26, Nr. 267, p. 3.

⁹⁸ Piliečių balsai. Kauno ir Panevėžio apskr. tarybos dėl Hymanso projekto. *Lietuva*, 1921, lapkričio 29, Nr. 269, p. 3.

⁹⁹ Halės universiteto lietuvių studentų rezoliucija. *Trimitas*, 1921, Nr. 47, p. 5–6.

¹⁰⁰ Piliečių balsai. Tauragė. *Lietuva*, 1921, lapkričio 29, Nr. 269, p. 3.

¹⁰¹ 1921 11 25 I sesijos 143 posėdis. *Steigiamojo Seimo darbai*. Kaunas, 1920–1922.

¹⁰² 1921 10 31 Lietuvos pasiuntinių konferencijos posėdžio protokolas. *LCVA*, f. 383, b. 118, l. 86.

nėjo, kad į neramumus bus įtraukta ir kariuomenė. Vis dėlto ši informacija nesustabdė E. Galvanausko ir jis toliau ragino priimti Hymanso projektą.

Lapkričio mėnesio pabaigoje tarp Seimo narių buvo išplatintas „Lietuvos gelbėtojų komiteto“ pasirašytas atsisaukimas, kuriuo buvo reikalaujama, jog Seimo nariai nesutiktų su Vyriausybės nuostata priimti Hymanso projekto antrąjį variantą¹⁰³. Vyriausybės nariams buvo siuntinėjami anoniminiai laišakai, grasinant atentatais, jei jie sutiktų priimti Tautų Sąjungos pasiūlymus.

1921 m. lapkričio 24 d. į LSLDP ir LVS frakcijų posėdį atvykęs Z. Žemaitis pranešė, kad Ministras Pirmininkas K. Grinius jį informavo, jog Ministrų kabinetas Hymanso priėmimo klausimą svarstys lapkričio 25 d., o jo nutarimui nereikės Seimo ratifikavimo. Z. Žemaitis nuogaštavo, kad Seimui gali tekti tik ratifikuoti sutartis, padarytas po projekto priėmimo¹⁰⁴. Frakcijos nariai nebuvo tikri, kad Ministrų kabinetas nepriims projekto be Seimo žinios, todėl vieni reikalavo garantijų, kad taip neatsitiktų, o kiti reiškė nepasitikėjimą Ministrų kabinetu.

Informaciją, kad Vyriausybė turi tikslą lapkričio 25 d. savarankiškai be Seimo žinios priimti Hymanso projektą „Lietuvos“ masonų ložės susirinkime lapkričio 22 d. pranešė Ministras be portfelio gudų reikalams Dominykas Semaška, kuris norėjo pasitarti su ložės nariais, ką jam reikėtų daryti. Jis buvo prieš Hymanso projektą ir norėjo kartu su vidaus reikalų ministru R. Skipičiu atsistatydinti. Vyriausybėje Hymanso projekto šalininkai jau turėjo daugumą ir norėjo priimti Hymanso projektą su išlygomis, kurios iš tiesų nieko nereiškė. M. Romeris, pats būdamas susitarimo su Lenkija šalininku, labai pasipiktinęs dienoraštyje rašė:

„Suprantu, kad galima manyti, kad būtina pritarti Hymanso projektui, tačiau būdas, kuriuo to siekia šios aferos šalininkai nepateisinamas ir nepriimtinas. Tai demokratijos, Seimo, Konstitucijos, Vyriausybės reikšmės paniekimas. Tai klounų komedija, neverta vadintis politiniais veiksmais. Suprasčiau ir pateisinčiau tam tikromis sąlygomis net ir tokio sprendimo primetimą šaliai savo nuožiūra, suprasčiau vyriausybę, kuri nesibaimina imtis diktatoriaus sprendimų, tačiau šiuolaikiniai spekuliantai vyriausybėje yra bailiai ir nori savo tikslą pasiekti apgaudinėdami, išsisukinėdami ir meluodami, o lietuvių demokratiją vertindami kaip naivų vaiką. Tai paniekos savo tautai viršūnė. Nesistebiu, kad Tautų Lyga, Prancūzija ir Anglija įkalbinėja Vyriausybę imtis tokių būdų, jiems rūpi Vilniaus problemą išspręsti, tad ir ieško bet kokių kelių tikslui įgyvendinti. Lietuva ir jos visuomenė joms atrodo kaip kaprizingas vaikas, kurį reikia apgauti ir kuriam galima įkalbėti bet ką, o kadangi ir lietuvių Vyriausybė mano lygiai taip pat, tad šitaip elgtis ir patariama. Tačiau lietuvių Vyriausybė savo veiksmais kankina tautą ir kompromituoja

¹⁰³ ŽEPKAITĖ, Regina. Buržuazinės partijos kai kurių užsienio politikos klausimų požiūriu. Iš: *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*. Vilnius, 1978, p. 205–206.

¹⁰⁴ 1921 11 24 Steigiamojo Seimo LSLDP ir LVS frakcijų bloko protokolas. *LMAB RS*, f. 199–22, l. 343–344.

Lietuvą Europos akyse. Su tokia kaprizinga ir vaikiška šalimi tarptautiniai veiksniai negali rimtai kalbėtis.“¹⁰⁵

Siekiant užkirsti kelią, kad būtų priimtas Hymanso projektas, 1921 m. lapkričio 25 d. buvo įvykdytas pasikėsinimas į Lietuvos delegacijos vadovą E. Galvanauską. Naktį ant jo miegamojo lango palangės buvo padėtas sprogmuo. Sprogimo metu E. Galvanauskas nežuvo, bet buvo sužeistas į pakaušį, nugarą ir kojas. Jį išgelbėjo tai, kad įvykus sprogimui nemiegojo, o, nusisukęs nugarą į langą, lošė kortomis. Niekas neabejojo, kad E. Galvanauską norėta nužudyti dėl politinių priežasčių. Šaulių sąjungos laikraštis *Trimitas* smerkė šį teroro aktą, tačiau pavadino jį įtemptos politinės padėties vaisiumi¹⁰⁶.

P. Klimas atsiminimuose rašė, kad tik po 40 metų sužinojo, jog atentatas buvo suorganizuotas kelių žmonių, ir nurodė atentato rengėjų pavardes: Balį Sruogą, J. Strazdą, Feliksą Šemetą ir Miką Kalmantavičių-Kalmantą, tačiau rašytojas B. Sruoga tuo metu studijavo Miunchene, todėl abejotina, ar jis galėjo prisidėti prie atentato organizavimo¹⁰⁷. Buvo minima ir kita versija, kad atentato skatintojas buvo V. Krėvė-Mickevičius, o vykdytojas – karininkas Juozas Mikuckis¹⁰⁸.

1923 m. paaiškėjo, kad pagrindinis atentato vykdytojas buvo F. Šemeta – aktyvus nepriklausomybės kovų dalyvis. Jis kartu su broliais Aleksandru ir Ipolitu kovodami su bermontininkais buvo sukūrę garsųjį Kužių būrį, kuris ginklais rėmė Telšių komendantūrą ir Joniškėlio batalioną. Po to iki 1923 m. spalio mėnesio pabaigos dalyvavo kovose su lenkais: buvo Skrajojančio partizanų būrio vadu, I ekspedicijos būrio vadu, Užfrontės partizanų būrio vadu ir kt. Priklausydamas Lietuvos šaulių sąjungai jis kartu dirbo žvalgyboje. Jo dalyvavimą vykdant atentatą patvirtina buvusio Seimo nario, advokato Zigmo Toliušio atsiminimai, kuriuose jis rašė, kad ypač griežtai neigiamą poziciją prieš Hymanso projektą užėmė Šaulių sąjunga, vadovaujama Vlado Putvinskio. V. Putvinskio nuomone, priėmus Hymanso projektą, Lietuva patektų į Lenkijos politinę, kultūrinę ir ekonominę įtaką ir ilgainiui kaip silpnesnė už Lenkiją partnerė netektų savo nepriklausomybės ir būtų inkorporuota į Lenkijos sudėtį. Z. Toliušis teigė, kad siekdama, jog Hymanso projektas nebūtų priimtas, Šaulių sąjungos vadovybė sugalvojo pašalinti įtakingiausią projekto šalininką iš vyriausybės narių E. Galvanauską. Be V. Putvinskio, Šaulių sąjungos vadovybę tuomet sudarė Mikas Mikelkevičius, Pranas Klimaitis, Aleksandras Marcinkevičius (vėliau vedęs Putvinskio dukterį), Liudas Vailionis, dailininkas Antanas Žmuidzinavičius ir kiti, tačiau sumanymą apie E. Galvanausko nužudymą žinojo tik artimiausieji V. Putvinskio draugai. Z. Toliušio atsiminimuose rašoma, kad

¹⁰⁵ 1921 11 24, ketvirtadienis. ROMERIS, Mykolas. *Dienoraštis. 1921 m. lapkričio 8-oji – 1922 m. birželio 15-oji*. Sudarytojas R. Miknys. Vilnius: Versus Aureus, 2013. 30 p.

¹⁰⁶ Bylekas. Patamsių riteriai. *Trimitas*, 1921, Nr. 47, p. 2–3.

¹⁰⁷ KLIMAS, Petras. *Iš mano atsiminimų*. Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1990. 322 p.

¹⁰⁸ ČEPĖNAS, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija, t. 2*. Vilnius: Lituonus, 1992. 650 p.

V. Putvinskio patikėtiniui Šemetai, kilusiam iš Šiaulių apskrities, buvo pavesta įvykdyti pasikėsiniimą¹⁰⁹.

1923 m. išaiškėjus pasikėsiniimą į E. Galvanauską surengusių žvalgybininkų pavardėms, F. Šemetai buvo rekomenduota skubiai palikti Lietuvą, pasitraukti į Latviją, nusigauti iki Maskvos, gauti naujus dokumentus ir įsidarbinti kur nors netoli Lietuvos sienos. 1923 m. lapkričio 27 d. jis perėjo Latvijos–SSRS sieną, bet buvo suimtas, iki 1924 m. rugsėjo mėnesio kalintas Lubiankos kalėjime Maskvoje. Už nelegalų sienos perėjimą nuteistas 3 metams Solovkų koncentracijos stovykloje. Atkalėjęs skirtą laiką, F. Šemeta antruoju sprendimu buvo ištremtas 10 metų į Sibirą: iš pradžių į Tuluną, vėliau – į Irkutską. 1938 m., dirbdamas staliumi Irkutsko bibliotekoje, F. Šemeta buvo apkaltintas trockizmu ir už tai gavo 3 metus lagerio. Netrukus jis buvo apkaltintas šnipinėjimu ir už tai nuteistas sušaudyti. Palaidojimo vieta nežinoma.¹¹⁰

Organizuojant pasikėsiniimą taip pat dalyvavo Lietuvos šaulių sąjungos centro valdybos narys Antanas Gravrogkas. Jo sūnus Vytautas atsiminimuose pasakojo, kad atentatą prieš E. Galvanauską suorganizavo ir įvykdė jo tėvas A. Gravrogkas, kpt. Antanas Petruškevičius ir kažkoks šaulys, kuris mokėjo gaminti sprogmenis. A. Gravrogkas tuo momentu stovėjo ant geležinkelio tilto ir sutartu laiku laukė sprogo¹¹¹. A. Gravrogkas, kilęs iš senos grafų giminės, tuo metu buvo Aukštųjų kursų lektorius, dėstė Technikos skyriuje. Jis buvo 1905 m. Didžiojo Vilniaus Seimo dalyvis, dalyvavęs revoliuciniuose 1905 m. įvykiuose. Baigęs Technologijos institutą, A. Gravrogkas dirbo Rusijoje, 1920 m. grįžo į Lietuvą, dirbo inžinieriumi geležinkelio dirbtuvėse. 1921 m. jis įstojo į Lietuvos šaulių sąjungą, kurį laiką buvo *Trimito* redaktoriumi, kovojusiu dėl Šaulių sąjungos visuomeninio statuso. 1932–1933 m. jis buvo išrinktas Kauno miesto burmistru, nuo 1923 m. dirbo docentu Lietuvos (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo) universitete, o universitetą reorganizavus į Kauno politechnikos institutą, iki gyvenimo pabaigos dirbo čia katedros vedėju. Autobiografijoje jis rašė, kad pažinojo E. Galvanauską nuo 1905 m. įvykių, tačiau tai nesutrukdė jam organizuoti atentatą prieš jį¹¹².

Antanas Petruškevičius, gimęs Pitsberge, JAV, 1908 m. kartu su tėvais apsigyveno Marinavos kaime (Suvalkų gubernijoje), kur tėvai nusipirko ūkį. Jis mokėsi Seinuose, vėliau – Vilniuje, o prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui – Voroneže, paskui buvo mobilizuotas į rusų kariuomenę. 1918 m. grįžo ir dirbo Seinų „Žiburio“ gimnazijoje gimnastikos mokytoju, buvo įstojęs į Seinų dvasinę seminariją, tačiau, lenkų kariuomenei užėmus Seinus, pasitraukė ir 1919 m. sausio 28 d. įstojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę, dalyvavo kovose su bolševikais ir lenkais¹¹³. Netrukus jo tėvą Lauryną Petruš-

¹⁰⁹ TOLIUŠIS, Zigmąs. Du pasikėsiniimai. Pastangų ir vargų kronika. Atsiminimai, t. 2. VUB RS, f. 87, l. 178.

¹¹⁰ ŽADEIKYTĖ, Rita. Lietuvaitės dukra ieško senelio giminės. *Šiaulių kraštas*, 2013, gegužės 30 [žiūrėta 2017 06 14].

Prieiga per internetą: <<http://www.skrastas.lt/?data=2013-06-04&rub=1141817778&id=1369840088>>.

¹¹¹ GRAVROGKAS, Vytautas. Atsiminimai, 2015 (garso įrašas). *Anton von Gravrock asmeninis archyvas*.

¹¹² 1940 12 02. Gravrogkas Antanas. Autobiografija. *Anton von Gravrock asmeninis archyvas*.

¹¹³ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 6. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus. 118 p.

kevičių suėmė lenkų kareiviai, uždarė į Seinų miestelio daboklę, kur tardė ir kankino. L. Petruškevičius kelerius metus buvo kalinamas, prarado sveikatą ir 1924 m. mirė¹¹⁴. Patyręs lenkų okupacijos žiaurumus, A. Petruškevičius galėjo dalyvauti pasikėsinyje į aktyviausią Hymanso projekto šalininką E. Galvanauską, tačiau tikslesnių įrodymų nėra. Pats A. Petruškevičius artimiesiems nieko nespėjo papasakoti, nes 1942 m. lapkričio 21 d. buvo sušaudytas Sverdlovsko kalėjime.

Tuo metu Vilniuje gyvenęs Viktoras Biržiška 1935 m. *Trimate* rašė, kad Vilniaus peoviai kartu su Kauno lenkais viename iš konspiracinių posėdžių 1921 m. rugpjūčio mėnesį nutarė nužudyti Lietuvos ministrus E. Galvanauską ir J. Purickį, kuriuos jie laikė Hymanso projekto šalininkais, tačiau atentatus suorganizavo lietuviai antihymansininkai¹¹⁵.

Nors E. Galvanauskas ragino Vyriausybę nekreipti dėmesio į pasikėsinyje ir priimti Hymanso projektą, Vyriausybė nedrįso to padaryti ir 1921 m. gruodžio 3 d. vykusiame Ministrų Tarybos posėdyje nutarė atmesti Hymanso projektą. 1921 m. gruodžio 22 d. Seime vienbalsiai buvo pritarta Vyriausybės nutarimui nepriimti Hymanso projekto, bet pasilikti Tautų Sąjungoje¹¹⁶. Liaudininkas dr. Jonas Staugaitis manė, kad Lenkija stipresnė, todėl, priėmus Hymanso projektą, ji gali Lietuvą privesti prie unijos. Krikščionių demokratų lyderis M. Krupavičius pabrėžė, kad Hymanso projektas yra nepriimtinas, nes neša vergiją ir naikina valstybės suverenumą, ir pasidžiaugė, kad dar nė vienu klausimu tauta nebuvo tokia vieninga. S. Kairys kritikavo Vyriausybę, kad leido delegacijai tiek nuolaidžiauti ir pasiduoti Antantės spaudimui, o nekreipė dėmesio į Lietuvos visuomenės nuomonę. Aiškino, kad Hymanso projekto pasiūlymas buvo tik pirmas etapas, kad Lietuvai ir toliau gresia pavojus netekti nepriklausomybės. Seimas tam turi ruoštis ir neslėpti nuo visuomenės, reikia konsoliduoti visas visuomenės jėgas ir laikytis tvirtos linijos. Sprendimas atmesti Hymanso projektą 1921 m. gruodžio 24 d. buvo praneštas Tautų Sąjungai.

Vėliau savo atsiminimuose K. Grinius rašė, kad jam, ministrams E. Galvanauskui, J. Purickiui, J. Šimkui „tasai projektas su nesvarbiomis pataisomis atrodė priimtinas, bet daugeliui neatsakingų mūsų patriotų, ypač jaunajai kartai (kariams, studentams), buvo negalimas“¹¹⁷. K. Griniaus nuomone, P. Hymanso projektas tuo metu buvo vienintelė galimybė atgauti Vilnių. Jis manė, kad, turint savo administraciją, mokyklas ir vadovavimą, vietinę kariuomenę, buvo galima Vilniją sulietuvinti. Augustinas Janulaitis, teisininkas ir LSDP narys, savo straipsnyje rašė, kad Hymanso projektas iš pamatų keičia valstybės įstatymus ir konstituciją, o tai gali padaryti tik Seimas, o ne Vyriausybė. Jis smerkė partijų vadus, kurie bijojo, kad projektas būtų svarstomas Seime, o visą atsakomybę už atsakymą užkrovė Vyriausybei¹¹⁸.

¹¹⁴ PETRUŠKEVIČIAI, Antanas, Stasys, Vincas, Andrius, Juozas. I ir II pasaulinio karo metų pergyventi prisiminimai. 2005, p. 6. *Dainos Kemeraitienės asmeninis archyvas*.

¹¹⁵ BIRŽIŠKA, Viktoras. Hymansininkai ir antihymansininkai Vilniuje ir Kaune 1921 m. Iš: *Vilniaus klausimas 1918–1922 liudininkų akimis*. Trakai: Voruta, 2013, p. 187.

¹¹⁶ 1921 12 22 I sesijos 156 posėdis. *Steigiamojo Seimo darbai*. Kaunas, 1920–1922.

¹¹⁷ ILGŪNAS, Gediminas. *Kazys Grinius*. Vilnius: Pradai, 2000. 259–260 p.

¹¹⁸ JANULAITIS, Augustinas. Dėl Seimo ir valdžios teisių. *Lietuvių balsas*, 1921, gruodžio 3–4, Nr. 14, p. 2.

A. Voldemaras, atidžiai ir įtariai sekęs Vyriausybės ir Seimo laikyseną santykiuose su Lenkija, savo Tautos pažangos partijos laikraštyje pateikė Šveicarijos profesoriaus Makso Nydermano nuomonę, pareikštą gruodžio 17 d. laikraštyje *Neue Schweizer Zeitunge*¹¹⁹. M. Nydermanas teigė, kad Lietuvos valdžia iki paskutinės minutės pritarė Hymanso projektui, bet, spaudžiama socialistų ir Tautos pažangos partijos, turėjo jį atmesti. Jis pareiškė, kad socialistai nori Lietuvą atitraukti nuo Vakarų ir pasukti į Sovietų Rusiją, o Tautos pažangos partija, pralaimėjusi rinkimus, negali nurimti, todėl pradėjo akciją, norėdama supriešinti Vyriausybę ir Seimą. Straipsnio pabaigoje A. Voldemaras pranašavo, kad Hymanso projektas lyg kokia šmėkla persekios K. Griniaus ministrų kabinetą iki jo paskutinių dienų ir dar ilgai kliudys naujam ministrų kabinetui. Iš dalies Šveicarijos profesorius buvo teisus, tačiau tiesioginių ryšių su Sovietų Rusijos ambasada, kaip, ištyrinėjęs Rusijos archyvus, įrodė VU prof. dr. Zenonas Butkus, turėjo ne socialdemokratai, bet Tautos pažangos partijos lyderiai.

Jau gyvendamas emigracijoje diplomatas Vaclovas Sidzikauskas pripažino, kad nors Steigiamajam Seimui nepavyko išspręsti Lietuvos sienų su Lenkija klausimo, tačiau jo užimta pozicija šiuo klausimu buvo teisinga. Jo nuomone, santykių su Lenkija nebuvimas „lengvino tautinės konsolidacijos vyksmą, greitino tautinės sąmonės ugdymą, brandino tautos ryžtą ir kovingumą. Jei Steigiamasis Seimas 1921 m. būtų nusileidęs, Vilnius greičiausiai būtų atsidūręs sovietinėje Gudijoje, jei ne komunistinėj Lenkijoje“¹²⁰. Panašaus požiūrio laikėsi beveik visi emigracijoje atsidūrę istorikai.

Išvados

Lietuvos politinis elitas derybose dėl Hymanso projekto darė daug nuolaidų, slėpdamas tai net nuo Seimo daugumos ir visuomenės, tačiau tokioms nuolaidoms nepritarė dauguma Lietuvos gyventojų.

Lietuvos visuomenė nepritarimą Hymanso projektams reiškė demonstracijomis, mitingais, protesto laiškais ir rezoliucijomis Vyriausybei ir Seimui, kurie buvo spausdinami įvairiuose laikraščiuose, anonimiais grasinančiais laiškais, tačiau politinis elitas nekreipė į tai dėmesio.

Pagrindinis argumentas, kodėl Hymanso projektas buvo nepriimtinas Lietuvai, – tai Lietuvos nepriklausomybės suvaržymas, įteisinantis Lenkijos dominavimą Lietuvoje.

Visuomenės nuomonės nepaisymas privedė prie atentato prieš delegacijos pirmininką, ministrą E. Galvanauską, kurį, nematydami kitos išeities, įvykdė patriotiškai nusiteikusių šaulių ir karininkų grupė.

¹¹⁹ VOLDEMARAS, Augustinas. Ko galime laukti iš TS pirmojo posėdžio? *Tėvynės balsas*, Nr. 1, 1922, sausio 11, p. 1.

¹²⁰ SIDZIKAUSKAS, Vaclovas. Steigiamasis Seimas ir Lietuvos tarptautinės problemos. *Tėvynės sargas*, 1970, Nr. 1, p. 65.

Vyriausybė ir Seimas negalėjo neatmesti Hymanso projekto, nes, jei projektas būtų priimtas, tai būtų sukėlę perversmą ar sukilimą, kas būtų didelė grėsmė Lietuvos nepriklausomybei.

Hymanso projektas negalėjo išspręsti konflikto ir suderinti visiškai skirtingus abiejų pusių tikslus, todėl neverta šiuo metu jį vadinti alternatyva ar praleista galimybe. Dabartiniai Lietuvos istorikai neturėtų kaltinti to meto Lietuvos politikų nenuolaidumu ir užsispyrimu, nes jie negalėjo nesiskaityti su visuomenės nuomone. Net jei Lietuva ir būtų pritarusi Hymanso projektui, Lenkija jokiū būdu su tuo nebūtų sutikusi, nes jos politikai nelaikė Lietuvos lygiaverte partnere.

Šaltiniai ir literatūra

1. 1921 10 31 Lietuvos pasiuntinių konferencijos posėdžio protokolas. *LCVA*, f. 383, b. 118, l. 86.
2. 1921 11 24 Steigiamojo Seimo LSLDP ir LVS frakcijų bloko protokolas. *LMAB RS*, f. 199–22, l. 343–344.
3. 1940 12 02. Gravrogkas Antanas. Autobiografija, *Anton von Gravrock asmeninis archyvas*.
4. 1921 07 06 I sesijos 114 posėdis. *Steigiamojo Seimo darbai*. Kaunas, 1920–1922.
5. 1921 09 09 I sesijos 121 posėdis. *Steigiamojo Seimo darbai*. Kaunas, 1920–1922.
6. 1921 09 20 I sesijos 124 posėdis. *Steigiamojo Seimo darbai*. Kaunas, 1920–1922.
7. 1921 09 25 I sesijos 125 posėdis. *Steigiamojo Seimo darbai*. Kaunas, 1920–1922.
8. 1921 11 25 I sesijos 143 posėdis. *Steigiamojo Seimo darbai*. Kaunas, 1920–1922.
9. 1921 12 22 I sesijos 156 posėdis. *Steigiamojo Seimo darbai*. Kaunas 1920–1922.
10. A. Sm. [SMETONA, Antanas]. Ar galima ir reikalinga Vilniui autonomija. 1921, kovo 3, Nr. 6, p. 1.
11. A. Sm. [SMETONA, Antanas]. Neatsargus pažadas. *Lietuvos balsas*, 1921, balandžio 28, Nr. 4, p. 1.
12. A. Sm. [SMETONA, Antanas]. Sutiko ar nesutiko? *Lietuvos balsas*, 1921, gegužės 31, Nr. 16, p. 1.
13. Bepartinių Kauno piliečių mitingas. *Laisvė*, 1921, lapkričio 4, Nr. 248, p. 3.
14. Bylekas. Patamsių riteriai. *Trimitas*, 1921, Nr. 47, p. 2–3.
15. BIRŽIŠKA, Viktoras. Hymansininkai ir antihymansininkai Vilniuje ir Kaune 1921 m. Iš: *Vilniaus klausimas 1918–1922 liudininkų akimis*. Trakai: Voruta, 2013, p. 187.
16. Dar dėl Ženevos rezoliucijos. Didelis mitingas – demonstracija Kaune. *Lietuva*, 1921, liepos 12, Nr. 151, p. 1, 3.
17. Delegacija į Ženevą. *Lietuva*, 1921, rugsėjo 11, Nr. 203, p. 1.
18. Ekonominės bei politinės Lietuvos žemdirbių sąjungos centro valdybos protestas Steigiamajam Seimui ir Vyriausybei. *Lietuvos balsas*, 1921, rugsėjo 22–23, Nr. 64, p. 1–2.
19. Halės universiteto lietuvių studentų rezoliucija. *Trimitas*, 1921, Nr. 47, p. 5–6.
20. Hymanso projektas vyriausiuose kr. d. p. organuose. *Krikščionis demokratas*, 1928, Nr. 1–2, p. 6–8.
21. Iš Vilniaus gyvenimo. *Lietuvos balsas*, 1921, spalio 13–14, Nr. 73, p. 3.
22. Iš Vilniaus. *Lietuva*, 1921, rugpjūčio 31, Nr. 193, p. 1.

23. JANULAITIS, Augustinas. Dėl Seimo ir valdžios teisių. *Lietuvių balsas*, 1921, gruodžio 3–4, Nr. 14, p. 2.
24. K. K. Lizdeika [DRAUGELIS, Eliziejus]. Išmintinga politika. *Laisvė*, 1921, rugsėjo 10, Nr. 201, p. 1.
25. Kaip lenkai naikina liet. įstaigas Vilniuje. *Lietuva*, 1921, rugsėjo 6, Nr. 196, p. 1.
26. Kauno darbininkų nutarimas. *Lietuva*, 1921, lapkričio 4, Nr. 248, p. 3; Darbininkų mitingas. *Laisvė*, 1921, lapkričio 3, Nr. 247, p. 2.
27. Kauno kronika. Santaros nusistatymas. *Lietuvos balsas*, 1921, rugsėjo 24–25, Nr. 65, p. 3.
28. Kauno mitingo nutarimas dėl Hymanso projekto. *Lietuvos ūkininkas*, 1921, lapkričio 3–9, Nr. 44, p. 6.
29. Kauno šaulių būrio protestas prieš Hymanso projekto priėmimą. *Tritimas*, 1921, lapkričio 19, Nr. 45, p. 10.
30. Krikščionių demokratų konferencija lenkų klausimu. *Laisvė*, 1921, rugsėjo 18, Nr. 209, p. 1.
31. Lietuvos gyvenimas. Krekenavos valsčiaus tarybos protestas. *Lietuvos balsas*, 1921, liepos 12–13, Nr. 34, p. 3.
32. Lietuvos gyvenimas. Ūkininkų protestas. *Lietuvos balsas*, 1921, spalio 11–12, Nr. 72, p. 3.
33. Lietuvos gyvenimas. Manifestacija Šiauliuose. *Lietuvos balsas*, 1921, spalio 1–2, Nr. 68, p. 3.
34. Lietuvos gyvenimas. Marijampolės žemdirbių rezoliucija. *Lietuvos balsas*, 1921, spalio 11–12, Nr. 72, p. 3.
35. Lietuvos gyvenimas. Protestai. *Lietuvos balsas*, 1921, liepos 19–20, Nr. 37, p. 3.
36. Lietuvos gyvenimas. Žmonių protestai prieš Hymanso pasiūlymus. *Lietuvos balsas*, 1921, liepos 5–6, Nr. 31, p. 3.
37. Lietuvos piliečių protesto balsai. Mitingas-demonstracija Kaune. *Tritimas*, 1921, liepos 16, Nr. 27, p. 2–4.
38. Lietuvos piliečių protesto balsai. *Tritimas*, 1921, liepos 23, Nr. 28, p. 11–12.
39. Lietuvos šaulių sąjungos pareiškimas. *Lietuva*, 1921, lapkričio 29, Nr. 269, p. 4.
40. Lietuvos žinios. Salantai. *Lietuvos balsas*, 1921, rugsėjo 17–18, Nr. 62, p. 3.
41. Lietuvos žinios. Vilkaviškis. *Lietuvos balsas*, 1921, rugsėjo 29–30, Nr. 67, p. 3.
42. Lietuvos žinios. Žemdirbių protestas. *Lietuvos balsas*, 1921, rugsėjo 20–21, Nr. 63, p. 2.
43. Lietuvos žinios. Žmonių protestai. *Lietuvos balsas*, 1921, liepos 14–15, Nr. 35, p. 3.
44. Marijampolės žemdirbių suvažiavimas. *Lietuvos balsas*, 1921, spalio 13–14, Nr. 73, p. 2.
45. Menininkų pareiškimas. *Lietuvos balsas*, 1921, rugsėjo 20–21, Nr. 63, p. 2.
46. Ministerių kabineto posėdis. *Lietuva*, 1921, rugsėjo 11, Nr. 203, p. 1.
47. Mitingo dėl Vilniečių žiaurumo rezoliucija. *Lietuvos balsas*, 1921, spalio 15–16, Nr. 74, p. 3.
48. Nepartinių mitingo rezoliucija. *Tritimas*, 1921, lapkričio 19, Nr. 45, p. 10–12.
49. Norėjo nušauti Užs. Reik. Ministerį. *Lietuvos balsas*, 1921, birželio 21, Nr. 25, p. 2.
50. P. Klimo pranešimas apie derybas. *Lietuvos balsas*, 1921, spalio 5–6, Nr. 70, p. 3.
51. Piliečių balsai. Alytaus miesto ir apylinkės gyventojų viešojo susirinkimo birželio 21 d. 1921 m. nutarimai. *Lietuva*, 1921, liepos 20, Nr. 158, p. 3.
52. Piliečių balsai. Bepartinių mitingas Kaune. *Lietuva*, 1921, lapkričio 6, Nr. 250, p. 2.

53. Piliečių balsai. Kauno ir Panevėžio apskr. tarybos dėl Hymanso projekto. *Lietuva*, 1921, lapkričio 29, Nr. 269, p. 3.
54. Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, liepos 10, Nr. 150, p. 3.
55. Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, liepos 28, Nr. 165, p. 3.
56. Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, liepos 29, Nr. 166, p. 3.
57. Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, liepos 30, Nr. 167, p. 3.
58. Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, liepos 31, Nr. 168, p. 3.
59. Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, rugpjūčio 11, Nr. 177, p. 3.
60. Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, rugpjūčio 12, Nr. 178, p. 3.
61. Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, rugpjūčio 20, Nr. 184, p. 3.
62. Piliečių balsai. *Lietuva*, 1921, rugpjūčio 9, Nr. 175, p. 3.
63. Piliečių balsai. Mitingas Kauno miesto teatre. *Lietuva*, 1921, lapkričio 4, Nr. 248, p. 2–3.
64. Piliečių balsai. Panevėžio, Biržų–Pasvalio, Rokiškio ir Ežerėnų apskr. mokytojų protestas. *Lietuva*, 1921, rugpjūčio 17, Nr. 181, p. 3.
65. Piliečių balsai. Skriaudžių parap. rezoliucija. *Lietuva*, 1921, liepos 21, Nr. 159, p. 3.
66. Piliečių balsai. Tauragė. *Lietuva*, 1921, lapkričio 29, Nr. 269, p. 3.
67. Piliečių balsai. Vilkaviškio gyventojų rezoliucija. *Lietuva*, 1921, rugsėjo 23, Nr. 213, p. 3.
68. Protestai prieš Hymanso pasiūlymus. *Lietuvos balsas*, 1921, liepos 16–17, Nr. 36, p. 3.
69. Protestai Tautų Sąjungai dėl jos pastangų Lietuvai su Lenkija sujungti. Suvalkijos dzūkų balsai. *Tėvynės sargas*, 1921, liepos 31, Nr. 31, p. 307.
70. Protestai Tautų Sąjungai dėl jos pastangų Lietuvai su Lenkija sujungti. *Tėvynės sargas*, 1921, rugpjūčio 14, Nr. 33, p. 327.
71. SLDP ir VS metinis suvažiavimas 1921 m. spalio 8–11 d. ir jo nutarimai. *Varpas*, 1921, Nr. 4–6, p. 193.
72. Socialistai liaudininkai ir Hymansas. *Laisvė*, 1921, spalio 26, Nr. 241, p. 1.
73. Valstiečių sąjungos gyvenimas. Iš VS suvažiavimo. *Lietuvos ūkininkas*, 1921, spalio 20–26, Nr. 42, p. 3.
74. VILEIŠIS, Petras. Suum cuique – kiekvienam kas jo. *Lietuvos balsas*, 1921, gegužės 31, Nr. 16, p. 2.
75. VOLDEMARAS, Augustinas. Ko galime laukti iš TS pirmojo posėdžio? *Tėvynės balsas*, Nr. 1, 1922, sausio 11, p. 1.
76. Žemdirbių balsas. *Lietuvos balsas*, 1921, liepos 16–17, Nr. 36, p. 3.
77. Žemdirbių suvažiavimas. *Lietuvos balsas*, 1921, liepos 19–20, Nr. 37, p. 2.
78. Žinios iš Lietuvos. Raseiniai. *Lietuva*, 1921, lapkričio 26, Nr. 267, p. 3.
79. Žinios iš Lietuvos. Tauragė. *Lietuva*, 1921, rugsėjo 16, Nr. 207, p. 3.
80. GALVA, Gediminas. *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*. Čikaga, 1982.
81. GRAVROGKAS, Vytautas. Atsiminimai, 2015 (garso įrašas). *Anton von Gravrock asmeninis archyvas*.
82. KLIMAS, Petras. *Iš mano atsiminimų*. Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1990.
83. PETRUŠKEVIČIAI, Antanas, Stasys, Vincas, Andrius, Juozas. I ir II pasaulinio karo metų pergyventi prisiminimai. 2005. *Dainos Kemeraitienės asmeninis archyvas*.

84. ROMERIS, Mykolas. *Dienoraštis. 1921 m. lapkričio 8-oji – 1922 m. birželio 15-oji*. Sudarytojas R. Miknys. Vilnius: Versus Aureus, 2013.
85. ROMERIS, Mykolas. *Dienoraštis. 1921 m. sausio 13-oji – lapkričio 7-oji*. Sudarytojas R. Miknys. Vilnius: Versus Aureus, 2012.
86. SIDZIKAUSKAS, Vaclovas. Steigiamasis Seimas ir Lietuvos tarptautinės problemos. *Tėvynės sargas*, 1970, Nr. 1.
87. SKIPITIS, Rapolas. *Nepriklausomą Lietuvą statant. Atsiminimai*. Chicago, 1961.
88. TOLIUŠIS, Zigmąs. Du pasikėsinimai. Pastangų ir vargų kronika. Atsiminimai, t. 2. *VUBRS*, f. 87, l. 178.
89. ABROMAITIS, Audrius. Kaip kito požiūris į Lenkiją. Lietuvos viešojo nuomonė 1920–1923 metais. *Darbai ir dienos*, 2004, Nr. 40.
90. ABROMAITIS, Audrius. Priešo įvaizdžio įsitvirtinimas: Lenkijos suvokimas Lietuvoje 1919–1920 metais. *Istorija*, 2002, t. 53, p. 59–63.
91. BUCHOWSKI, Krzysztof. Polacy w sejmach litewskich 1920–1927. *Studia z dziejow Rosji i Europy Srodkowo-Wschodniej, t. XXXII*. Warszawa, 1997, s. 71–85.
92. BUCHOWSKI, Krzysztof. Realizuojant federacijos idėją. *Darbai ir dienos*, 2004, Nr. 40, p. 129–136;
93. BUMBLAUSKAS, Alfredas. Lietuvos tūkstantmetis: dvi atmestos alternatyvos. *Lietuvos istorijos studijos Nr. 23*. Vilnius, 2009, p. 147–149.
94. BUTKUS, Zenonas. Federalizmo idėjų recepcija Lietuvoje 1918–1922 metais. Iš: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*. Sudarė A. Bumblauskas, G. Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
95. ČEPĖNAS, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija, t. 2*. Vilnius: Litanus, 1992.
96. GAIGALAITĖ, Aldona; ŽEIMANTIENĖ, Jūratė. *Juozas Purickis-Vygandas*. Vilnius: Vilniaus knyga, 2004.
97. GAIGALAITĖ, Aldona. Dr. Juozo Purickio veikla siekiant Lietuvos tarptautinio pripažinimo. Iš: *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*. Kaunas: Šviesa, 1999.
98. ILGŪNAS, Gediminas. *Kazys Grinius*. Vilnius: Pradai, 2000.
99. KASPARAVIČIUS, Algimantas. Mykolo Sleževičiaus profilis tarpukario Lietuvos užsienio politikoje. Iš: *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*. Kaunas: Šviesa, 1999.
100. LAURINAVIČIUS, Česlovas. Kodėl abejota, bijota, atsiribota? Lietuvos vyriausybės požiūris į Vidurio Lietuvos problemą. *Darbai ir dienos*, 2004, Nr. 40, p. 257.
101. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, t. 6*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, p. 118.
102. ŁOSSOWSKI, Piotr. *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*. Warszawa, 1997.
103. SENN, Alfred Erich. *The Great Powers Lithuania and Wilna question. 1920–1928*. Leiden, 1966.
104. VEILENTIENĖ, Audronė. Nepriklausomybė ar unija? Steigiamojo Seimo požiūris į santykius su Lenkija. *Istorija*, t. 76, 2011, p. 30–38.
105. VENCLOVA, Tomas. Prarasto orumo beiėškant. *Kultūros barai*, 1997, Nr. 8–9, p. 3–8.

106. ŽADEIKYTĖ, Rita. Lietuvaite dukra ieško senelio giminės. *Šiaulių kraštas*, 2013, gegužės 30 [žiūrėta 2017 06 14]. Prieiga per internetą: <<http://www.skrastas.lt/?data=2013-06-04&rub=1141817778&id=1369840088>>.
107. ŽEPKAITĖ, Regina. Buržuazinės partijos kai kurių užsienio politikos klausimų požiūriu. Iš: *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*. Vilnius, 1978.
108. ŽEPKAITĖ, Regina. *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.* Vilnius: Mokslas, 1980.

The attitude of the Lithuanian society to Hymans plan and attempt on Ernestas Galvanauskas' life

Audronė Veilentienė

Kaunas University of Technology, K. Donelaičio St. 73, Kaunas, Lithuania,
e-mail: audrone.veilentiene@ktu.lt

Summary

In the year 1921 the League of Nations sought to resolve the conflict on Vilnius region between Lithuania and Poland through the intermediary of the Belgian representative Paul Hymans. Two plans in succession, named after Hymans, were proposed. The majority of the Lithuanian Government and some members of the Popular party were of the opinion that the second plan by Hymans was acceptable since there was a threat of the war with Poland, however, the Lithuanian society opposed the idea. The year 1921 saw numerous meetings and demonstrations. The Lithuanian Constituent Seimas and the Government were flooded with resolutions of the meetings, which severely criticized the idea of the union or federation with Poland and demanded to defend Lithuanian independence. The Government led by K.Grinius neglected the protests and favored the other project, but it was then that the attempt upon Galvanauskas' life, organized by a group of Lithuanian Riflemen Union and officers, was executed. They did that because they didn't see any way out. Shortly after that Hymans plan was declined. The Government and the Seimas couldn't ignore the popular opinion since the adoption of the project could have caused the coup or uprising possibly leading to the threat to the security of the state. Hymans plan was unable to settle the conflict between Lithuania and Poland and align differing goals of both parties. That is why it cannot be called an alternative or a missed opportunity.

Įteikta / Received 2017 06 16
Priimta / Accepted 2017 06 16